

3879
19

బాలవ్యాకరణము

సంజ్ఞా సంధి పరిచ్ఛేదములు

పరవస్తుచిన్నయసూరి

5

హాక్కులు రచయితవి

ముద్రణ - 1964

వెల
రూపాయి

‘దేవనాగరి’ గుంటూరు-2.

“శ్రీ లతకుం బ్రాచయి వృష
శైలంబున వెలసి తనదు చాయ కెలయు ధ
న్యాళి దగ మాన్చి కోర్కులు
చాలంగా నొసఁగు కల్పసాలముఁ గొలుతున్.

అనయము లలితోక్తులతో
నొనరుపడం గూర్చి లక్ష్మయోజన మొప్పం
గను బాలవ్యాకరణం
బనఁగా లక్షణ మొనర్తు నాంధ్రంబునకున్.

దిక్ప్రదర్శనముగఁ దెలిపెద నిందు ల
క్షణము గానఁ బూర్వకవుల లక్ష్మ
ములను లాఁతిలక్ష్మములఁ గాంచి తక్కుల
క్షణ మెఱింగికొనుఁడు చతురమతులు.”

విషయ సూచిక

1. బాలవ్యాకరణము	
సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము	1
✓ సంధి పరిచ్ఛేదము	10
2. వ్రవేళిక - వ్యాఖ్యానము	33
సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము	34
సంధి పరిచ్ఛేదము	54
3. చందస్సు	112
4. అలంకారములు	124
✓ 5. సంస్కృత సంధులు	128
✓ 6. సర్జల వివరణము	133

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

బాలవ్యాకరణము

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

1. సంస్కృతమునకు వర్ణము లేబది.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఔ ఐ
క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద
ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ.

ఇం దకారాదు లచ్చులు. కకారాదులు హల్లులు.
అష్టల్పిభాగ మీలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది.

2. ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఔ ఐ
క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద
ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ. కొందఱమతంబున హ్రస్వవక్రంబు
లును బ్రాకృతంబునందుఁ గలవు. కొందఱమతంబున వక్ర
తమంబులుం గలవు. ఎ వ ఓ ఓ లు వక్రము లని, ఐ ఔ లు
వక్రతమము లని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

3. తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పదియాఱు.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అం అః క గ
చ చ జ జ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ శ హ ళ.

4. ఋ ఌ ఋ ఌ ఋ ఌ విసర్గ ఖ చ త థ ప ఘ య ధ ధ
భ జ ఞ శ ష లు సంస్కృతసమంబులను గూడి తెనుఁగున
వ్యవహరింపబడు.

ఋతువు - పితౄణము - క్షప్తము - గ్రాకారము -
దుఃఖము - ఖడ్గము - ఘటము - ఛత్రము - ఝరము -
కంఠము - ఢక్క - రథము - ధరణి - ఫణము - భయము -
వజ్రీ - ఆజ్ఞ - శరము - షండము.

5. కచటతపలు పరుషంబు లని గజడదబలు సరళంబు
లని చెప్పబడు.

6. ఇతరము లగు హల్లులు స్థిరములు.

ఖ ఘ జ ఛ ఝ ఞ త థ ణ ధ ధ న ఫ భ మ
య ర ల వ శ ష స హ ళ.

7. దంత్యతాలవ్యంబు లయిన చ జ లు సవర్ణంబులు.

తాలవ్యచకారంబు దంత్యచకారంబునకును, దాలవ్య
జకారంబు దంత్య జకారంబునకును, గ్రాహకము లని
తాత్పర్యము.

8. ఇ ఈ ఏ ఏ లం గూడిన చ జ లు తాలవ్యంబులు.

చిలుక - చీమ - చెలి - చేమ - జిల - జీడి - జెట్టి - జేజె.

9. అ ఆ ఉ ఊ ఓ ఔ లం గూడిన చ జ లు దంత్యంబులు.

చలి - చాప - చుక్క - చూపు - చొక్కు - చోటు -
చాక - జముడు - జాతర - జన్ను - జాలు - జొన్న - జోలి -
జొకు. ఐదంతము లయిన చ జ లు సమేతరశబ్దములందు లేవు.

⑩ సంస్కృతసమంబులం దికారాంతము లయిన శబ్దముల యుపధా చ జ లు బహువచనంబు పరం బగునపుడు దంత్యము లగును.

ఇవితప్ప సంస్కృతసమంబులందు దంత్య చ జ లు లేవని తాత్పర్యము. ఉపధ యనఁగాఁ దుదివర్ణమునకు ముందు వర్ణము. అర్చి - అర్చులు; రోచి - రోచులు; వీచి - వీచులు; రాజి - రాజులు; వాజి - వాజులు. మఱియు రాజ శబ్దంబొక్కటి దంత్యయుక్తంబు కానంబడియెడిది. ఇతరము లయిన చ జ ల కుదాహరణములు : చంద్రుడు - చామరము - చుక్రిక - చూర్ణము - చోరుడు - చౌర్యము - జయము - జాతి - జగుప్స - జూటము - ఇత్యాదులు.

11. నకారంబు ద్రుతంబు.

12. ద్రుతాంతము లయిన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు.

ప్రథమా కయి పట్టి యొక్కేతరము లయిన విభక్తులు -
ఉత్తమపురుషైకవచనంబులు - భూత తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమ
పురుషైకవచనంబులు - ఆశీరాద్యర్థంబు లయిన యెడు త వర్ణ
కంబులు - శతృతుమానంతర్య చేదాద్యర్థకంబులు - నేను తాను
పదంబులును - వలె ప్రభృతులును ద్రుతప్రకృతికంబులు.
నన్నున్ - నాచేతన్ - నాతోడన్ - నాకొఱకున్ - నావల
నన్ - నాకంటెన్ - నాకున్ - మాలోపలన్ - మాయం
దున్. పత్తున్ - వచ్చెదన్. వచ్చెన్ - వచ్చున్ - వచ్చెడున్.
ప్రసన్నులయ్యెడున్ - కావుతన్ - కొట్టుచున్ - కొట్టన్ -
కొట్టగన్ - కొట్టుడున్ - కొట్టినన్. వలెన్ - ఎంతయున్ -
పోలెన్ - అయ్యున్ - ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

13. ద్రుతప్రకృతులు గానిశబ్దంబులు కళ లనంబడు.

రాముడు - రాములు - హయము - విష్ణువు - గోడ -
మేడ - అయ్య - అమ్మ - రామునికయి - జ్ఞానముబట్టి -
నాయొక్క - వచ్చిరి - వచ్చితివి - వచ్చితిరి - వచ్చితిమి -
రాడు - రాగు - రాదు - రావు - రాము - కొట్టక -
తిట్టక - ఎత్తిలి - ఒత్తిలి - ఊరక - మిన్నక - బలి -
అక్కట - ఏల - ఇత్యాదు లూహించునది.

14. హ్రస్వముమీది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగ నగు.

అడఁకువ - అడఁకువ - అరఁటి - అరఁటి - ఎఱుఁగుట - ఎఱుఁగుట - బలఁగము - బలఁగము - మగఁటిమి - మగఁటిమి.

15. దీర్ఘముమీద సాధ్యపూర్ణము లేదు.

వాఁడు - వీఁడు - రాఁడు - లేఁడు - కాఁబోలు - కాఁబట్టి - గోఁగులు - రేఁగులు.

16. సంస్కృత సమేతరము లయిన తెలుఁగు శబ్దములయందుఁ బరుషసరశంబులకు ముందే బిందువు కానంబడుచున్నది.

వంకర - కలఁకువ - మంచు - త్రాఁచు - దంట - దాఁటు - కొంత - కోత - ఇత్యాదు లూహ్యాంబులు.

17. యకారంబును పు పూ వో వో లును దెలుఁగు మాటలకు మొదట లేవు.

ఎవఁడు - ఎక్కడ - ఏమి - ఏల - ఉండ - ఊరు - ఒకఁడు - ఓడ. హరియతఁడు - నిద్రవోయె నిట్టివోట్ల సంధి వశంబున వచ్చిన యకార వకారంబులు గాని పూర్వసిద్ధంబులు గావు; వోధృ వోధవ్య శబ్దములు దప్ప సంస్కృత సమంబులందుఁగూఁపితము పు పూ వో వర్ణాదు లగు శబ్దంబులు లే వని యెఱుంగునది. ఉదకము - ఊర్మిక - ఓదనము.

(18) య ర ల వ లు లఘువు లని యలఘువు లని ద్వివిధంబు లగు.

హరియతఁడు - ఇత్యాదులం దాగమ యకారము లఘువు. తక్కిన యకార మలఘువు. విఱుఁగు మెఱుఁగి త్యాదులందు రేఫం బలఘువు. ఇదే శకటరేఫ మని చెప్పఁబడును. శకటరేఫము తత్సమ తద్భవములందు లేదు. పెరుగు కరు గి త్యాదులందు రేఫంబు లఘువు. ఏళులు పాళులు త్రాళు లని బహుత్వమందు రలడల కాదేశ మయిన శకార మలఘువు. తల - నెల యి త్యాదులందలి లకారము లఘువు. అతఁడు వలికె నిత్యాదులందున్న పాదేశ వకారము లఘువు. తక్కిన వకార మలఘువు. వర్ణసమామ్నాయమందలి శకారము వర్ణాంతరము గాని యలఘు శకారము గాదని యెఱుంగునది.

19. సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యం బగు భాష తత్సమంబు.

సంస్కృతము

సంస్కృతసమము

రామః

రాముఁడు

విద్యా

విద్య

హరిః

హరి

ధేనుః

ధేనువు

భూః

భువి

పితా

పిత

గౌః	గోవు
నౌః	నావ
ద్యౌః	దివి
హృద్	హృది
జగత్	{ జగత్తు జగము

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతసమము
అగ్నిః	అగ్గి	అగ్గి
ఆటిః	ఆడి	ఆడి
ఆలిః	ఓలీ	ఓలి
వజ్ర		
కటుః	కారో	కారము
గౌరవమ్	గౌరవం	గౌరవము
జటా	జడా	జడ
మిరా	మేరా	మేర
యమః	జమో	జముడు
రాజ్ఞీ	రాణీ	రాణి
శృంగారః	సింగారో	సింగారము
శ్రీః	సిరీ	సిరి

ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

20. సంస్కృత ప్రాకృతభవం బగుభాష తద్భవంబు.

సంస్కృతము

ఆకాశః

కుడ్యమ్

చంద్రః

తమజ్ఞః

తామరసమ్

నారాచః

నిభః

మూఖమ్

మృగః

వక్త్రః

వేసరః

సముద్రః

నూచీ

స్మరః

హరణమ్

హరితాళమ్

సంస్కృతభవము

ఆకాశము

గోడ

చందురుడు

తమగము

తామర

నారసము

{ నెపము
నెపము

{ మొకము
మొగము

{ మొకము
మొగము

వంకర

వేసడము

సంద్రము

నూది

మరుడు

అరణము

హరిదళము

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతభవము
అఙ్గారః	ఇంగాలో	ఇంగలము
అప్సరాః	అచ్చరా	అచ్చర
ఆశ్చర్యమ్	అచ్చేరం	అచ్చెరువు
పఞ్చాశత్	పణ్ణాసా	పనస
వృధివీ	పుథవీ	పుడమి
ప్రయాణమ్	పయాణం	పయనము
ప్రవాళః	పవాళో	{ పవడము పగడము
మత్సరః	మచ్చరో	మచ్చరము
యజ్ఞః	జణ్ణో	జన్నము
లక్ష్మీః	లచ్చీ	లచ్చి
విష్ణుః	విణ్ణా	వెన్నుడు
వైద్యః	వెజ్జో	వెజ్జ
స్తమ్భః	ఖంభో	కంబము
సూలమ్	థోరమ్	తోరము

ఇత్యాదులు తెలియునది.

✓21. త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధం బగు భాష దేశ్యంబు.

ఊరు - పేరు - ముల్లు - ఇల్లు - కోట - పేట - దూడ -
మేడ - కోత - లేత - తావి - మోవి - ఇత్యాదు లరయునది.

22. లక్షణవిరుద్ధం బగు భాష గ్రామ్యంబు.

వస్తాఁడు - తెస్తాఁడు - వచ్చేవి - తెచ్చేవి - వచ్చేవాఁడు -
తెచ్చేవాఁడు - వచ్చేటివాఁడు - తెచ్చేటివాఁడు - ఈభాష
ప్రయోగంబున కనర్హంబు.

23. ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రాహ్యంబు.

పెద్దలు వ్యవహరించినమాట గ్రామ్యం బయిన గ్రహిం
పం దగు నని తాత్పర్యము. కఱకంఠుఁడు-ప్రాణగొడ్డము-జీవ
గఱ్ఱ - కపిలకన్నులు - కపిలగడ్డము - కపిలజడలు.

సంధి పరిచ్ఛేదము

1. ఉత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు సంధి యగు.

పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశం బగుట
సంధి యనంబడు.

రాముఁడు + అతఁడు = రాముఁడతఁడు

సోముఁడు + ఇతఁడు = సోముఁడితఁడు

మనము + ఉంటిమి = మనముంటిమి

అతఁడు + ఎక్కడ = అతఁడెక్కడ

ఇతఁడు + ఒకఁడు = ఇతఁడొకఁడు

2. ప్రథమేతర విభక్తి శత్రుత్వ చు వర్ణంబులం దున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు.

నన్నున్	+	అడిగె	=	{	నన్నడిగె నన్నునడిగె
నాకొఱకున్	+	ఇచ్చె	=	{	నాకొఱకిచ్చె నాకొఱకునిచ్చె
నాకున్	+	ఆదరువు	=	{	నాకాదరువు నాకునాదరువు
నాయందున్	+	ఆశ	=	{	నాయందాశ నాయందునాశ
ఇందున్	+	ఉన్నాడు	=	{	ఇందున్నాడు ఇందునున్నాడు
ఎందున్	+	ఉంటివి	=	{	ఎందుంటివి ఎందునుంటివి
వచ్చుచున్	+	ఉండెను	=	{	వచ్చుచుండెను వచ్చుచునుండెను
చూచుచున్	+	ఏగెను	=	{	చూచుచేగెను చూచుచునేగెను

3. సంధి లేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరం బయిన స్వరంబు నకు యడాగమం బగు.

ఆగమం బనఁగా వర్ణాధిక్యంబు.

మా + అమ్మ = మాయమ్మ

మీ + ఇల్లు = మీయిల్లు

మా + ఊరు = మాయూరు

4. అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు.

మేన + అల్లుడు = { మేనల్లుడు
మేనయల్లుడు

పుట్టిన + ఇల్లు = { పుట్టినిల్లు
పుట్టినయిల్లు

చూడక + ఉండెను = { చూడకుండెను
చూడకయుండెను

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధ
నాంతంబులకు సంధి లేదు.

అమ్మ + ఇచ్చెను = అమ్మయిచ్చెను

దూత + ఇతడు = దూతయితడు

చెలువుడ + ఇందము = చెలువుడయిందము

సంస్కృతీయంబునకు సంధి యగు నని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరి గాని దానికిం బూర్వకావ్యంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ఆధునికకృతులం దొకానొకచోట స్త్రీవాచక తత్సమంబులకు సంధి కానంబడియెడు॥ గంగనుకాసె - నెలఁతిచ్చెను. వెలయాల్యాదుల సంధిలేమి బౌహుళకము చేతనే యని యూహించునది,

✓5. ఏమ్యాదుల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు.

ఏమి - మఱి - కి (వష్టి) - అది - అవి - ఇది-ఇవి-
ఏది - ఏవి, ఇది యాకృతిగణంబు.

ఏమి + అంటివి = $\begin{cases} \text{ఏమంటివి} \\ \text{ఏమియంటివి} \end{cases}$

మఱి + ఏమి = $\begin{cases} \text{మఱేమి} \\ \text{మఱియేమి} \end{cases}$

హరికిన్ + ఇచ్చె = $\begin{cases} \text{హరికిచ్చె} \\ \text{హరికినిచ్చె} \end{cases}$

6. క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు.

వచ్చిరి + అప్పుడు = $\begin{cases} \text{వచ్చిరప్పుడు} \\ \text{వచ్చిరియప్పుడు} \end{cases}$

వచ్చితిమి + ఇప్పుడు = $\begin{cases} \text{వచ్చితిమిప్పుడు} \\ \text{వచ్చితిమియిప్పుడు} \end{cases}$

7. మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధియగు.

ఏలితివి + అపుడు = ఏలితివపుడు

ఏలితి + ఇపుడు = ఏలితిపుడు

ఏలితిరి + ఇపుడు = ఏలితిరిపుడు

8. క్షార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు.

వచ్చి + ఇచ్చెను = వచ్చి యిచ్చెను.

9. ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదు.

ప్రథమేతరవిధక్తివిధి నిరవకాశంబు గావున దీనిని బాధించెడిని.

వచ్చున్ + ఇపుడు = వచ్చు నిపుడు

చూడన్ + అయితి = చూడనయితి

ఉండెడిన్ + అతఁడు = ఉండెడి నతఁడు

ఇఁక - ఇఁగ - ఎట్టకేలకు - ఎట్టకేని - ఈయవి యిఁకాదు లని యెఱుంగునది ; వీనికి సంధి వైకల్పికము.

10. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరం బగునపుడు సంధి తఱుచుగ నగు.

ద్విరుక్తముయొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనంబడు. తఱుచుగ ననుటచే నొకానొకచోట వైకల్పికసంధియుం గల దని తాత్పర్యము.

ఔర + ఔర = ఔరౌర

ఆహ + ఆహ = ఆహాహ

ఎట్టా + ఎట్టా = ఎట్టెట్టా

$$ఓహో + ఓహో = ఓహోహో$$

$$ఏమి + ఏమి = \begin{cases} ఏమేమి \\ ఏమియేమి \end{cases}$$

ఏగి యేగి యనుచోఁ గ్వాఠ్యం బగుట సంధి లేదు.

11. అంద్యవగాగమంబులు దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరం బగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.

$$మూర + ఎఁడు = మూరెఁడు$$

$$వీసె + ఎఁడు = వీసెఁడు$$

$$అర్థ + ఇంచు = అర్థించు$$

$$నిర్జి + ఇంచు = నిర్జించు$$

అంద్యవగాగమంబులు పరంబు లగునపుడు యథాసం భవముగా గ్రహించునది. రాములందు - రాములయందు - హరియందు - ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది.

12. కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల అడల కచ్చు పరం బగునపుడు ద్విరుక్త టకారం బగు.

$$కుఱు + ఉసురు = కుట్టుసురు$$

$$చిఱు + ఎలుక = చిట్టెలుక$$

$$కడు + ఎదురు = కట్టెదురు$$

$$నడు + ఇల్లు = నట్టిల్లు$$

$$నిడు + ఊరుపు = నిట్టూరుపు$$

13. ప్రథమమీది పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగా నగు.

$$\text{వాఁడు} + \text{కొఁట్టె} = \begin{cases} \text{వాఁడు కొఁట్టె} \\ \text{వాఁడు కొఁట్టె} \end{cases}$$

$$\text{అపుడు} + \text{చనియె} = \begin{cases} \text{అపుడు సనియె} \\ \text{అపుడు చనియె} \end{cases}$$

$$\text{నీవు} + \text{టక్కరివి} = \begin{cases} \text{నీవు డక్కరివి} \\ \text{నీవు టక్కరివి} \end{cases}$$

$$\text{మీరు} + \text{తలఁడు} = \begin{cases} \text{మీరు దలఁడు} \\ \text{మీరు తలఁడు} \end{cases}$$

$$\text{వారు} + \text{పోరు} = \begin{cases} \text{వారు వోరు} \\ \text{వారు పోరు} \end{cases}$$

అప్పు డిప్పు డెప్పు డనుశబ్దములు నిత్యైకవచనాంతములు ; వాగనుశాసనములు యదా తదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థ మని యెఱుంగునది. ఈ కార్యము కళ లగు క్రియా పదములమీఁదనుహితము కానంబడియెడిని.

$$\text{రారు} + \text{కదా} = \begin{cases} \text{రారు గదా} \\ \text{రారు కదా} \end{cases}$$

$$\text{వత్తురు} + \text{పోదురు} = \begin{cases} \text{వత్తురు వోదురు} \\ \text{వత్తురు పోదురు} \end{cases}$$

14. తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గ న డ
ద వ లు రావు.

వాఁడు	+	కంసారి	=	వాఁడు కంసారి
వీఁడు	+	చక్రపాణి	=	వీఁడు చక్రపాణి
ఆయది	+	టంకృతి	=	ఆయది టంకృతి
అది	+	తథ్యము	=	అది తథ్యము
ఇది	+	పథ్యము	=	ఇది పథ్యము

15. ద్వంద్వంబునం బదంబుపయి పరుషములకు గ న డ
ద వ లగు.

కూర	+	కాయ	=	కూరగాయలు
కాలు	+	చేయి	=	కాలుసేతులు
టక్కు	+	టెక్కు	=	టక్కుడెక్కులు
తల్లి	+	తండ్రి	=	తల్లిదండ్రులు
ఊరు	+	పల్లె	=	ఊరుపల్లెలు

16. ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు.

పూచెను	+	కలువలు	=	పూచెను గలువలు
తోఁచెను	+	చుక్కలు	=	తోఁచెను జుక్కలు
చేసెను	+	టక్కులు	=	చేసెను డక్కులు
నెగడెను	+	తమములు	=	నెగడెను దమములు
మొగిడెను	+	పద్మము	=	మొగిడెను బద్మము

17. ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు.

సంశ్లేషం బనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.

$$\text{పూచెను గలువలు} = \begin{cases} \text{పూచెం గలువలు} \\ \text{పూచెఁ గలువలు} \\ \text{పూచె న్గలువలు} \end{cases}$$

$$\text{తోఁచెను జుక్కలు} = \begin{cases} \text{తోఁచెం జుక్కలు} \\ \text{తోఁచెఁ జుక్కలు} \\ \text{తోఁచె న్జుక్కలు} \end{cases}$$

$$\text{చేసెను డక్కులు} = \begin{cases} \text{చేసెం డక్కులు} \\ \text{చేసెఁ డక్కులు} \\ \text{చేసె న్డక్కులు} \end{cases}$$

$$\text{నెగడెను దమములు} = \begin{cases} \text{నెగడెం దమములు} \\ \text{నెగడెఁ దమములు} \\ \text{నెగడె న్దమములు} \end{cases}$$

$$\text{మొగిడెను బద్మము} = \begin{cases} \text{మొగిడెం బద్మము} \\ \text{మొగిడెఁ బద్మము} \\ \text{మొగిడె న్బద్మము} \end{cases}$$

వక్షంబున స్వత్వం బగు. స్వత్వం బనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతిభావము.

18. ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లోపసంశ్లేషంబులు విభాష నగు.

$$\begin{aligned} \text{వచ్చెను} + \text{గోవులు} &= \begin{cases} \text{వచ్చె గోవులు} \\ \text{వచ్చె స్తోవులు} \\ \text{వచ్చెను గోవులు} \end{cases} \\ \text{మెఱసెను} + \text{ఖడ్గము} &= \begin{cases} \text{మెఱసె ఖడ్గము} \\ \text{మెఱసె స్థగ్గము} \\ \text{మెఱసెను ఖడ్గము} \end{cases} \end{aligned}$$

19. వర్గయుక్తకములు పరము లగునపు డొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును గానంబడియెడిని.

$$\begin{aligned} \text{వచ్చెను} + \text{ధాత్రీపతి} &= \text{వచ్చెం ధాత్రీపతి} \\ \text{పాడెను} + \text{గంధర్వుఁడు} &= \text{పాడెం గంధర్వుఁడు} \\ \text{కన్} + \text{దోయి} &= \text{కందోయి} \end{aligned}$$

20. అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబున కేని లోపంబు బహుళంబుగా నగు.

వాఁడు వచ్చెన్ - వాఁడు వచ్చె - వాఁడు వచ్చెను.
ఈ లోపంబు పద్యాంతములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితం బయి యుండు. గుర్వవసాయి యగు పద్యంబుతుదను స్వత్వంబులేదు.

ఉ॥ అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధసేవన్.

21. కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానఁబడి యెడిని.

అదియునున్గాక - దివంబునుం బోలె.

22. అట యిక చుఁడు శబ్దంబులం దప్ప నుడి తొలి ప్రాస్వంబుమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు.

ముంగొంగు - క్రొంబసిఁడి - కన్దోయి.

23. తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

తాను + చదివె = $\begin{cases} తాఁ జదివె \\ తాను జదివె \end{cases}$

తాను + వినె = $\begin{cases} తా వినె \\ తాను వినె \end{cases}$

దీర్ఘంబుమీఁదిది గాన దీనికి నెఱసున్న లేదు.

24. సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు.

ఎల్లయర్థములు - ఎల్లకలుషములు. సర్వపర్యాయకంబయిన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతం బయిన యవ్యయంబు. దీని కసమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందుఁ బ్రయోగంబు లేదు.

25. సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీ సమంబులకుం
బుంపులకుం బరుషసరళములు పరము లగునపుడు నుగా
గమ మగు.

ఇచటం బరుషంబులు పరంబు లగునపుడు ద్రుతంబునకు
బిందుసంస్లేషంబులచే మూఁడు రూపంబులు. సరళంబులు
పరంబు లగునపుడు లోపసంస్లేష పూర్ణబిందువులచేత
మూఁడు రూపములు. విధానసామర్థ్యమువలన దీనికి లోపము
లేదు. వక్ష్యమాణవిధిచే స్వత్వము లేదు.

$$\text{చిగురు} + \text{కయిదువు} = \begin{cases} \text{చిగురుం గయిదువు} \\ \text{చిగురుఁ గయిదువు} \\ \text{చిగురు న్గయిదువు} \end{cases}$$

$$\text{తళుకు} + \text{గజ్జెలు} = \begin{cases} \text{తళుకు గజ్జెలు} \\ \text{తళుకున్గజ్జెలు} \\ \text{తళుకుంగజ్జెలు} \end{cases}$$

$$\text{సింగపు} + \text{కొదమ} = \begin{cases} \text{సింగపుంగొదమ} \\ \text{సింగపుఁగొదమ} \\ \text{సింగపున్గొదమ} \end{cases}$$

$$\text{ఉన్నతంపు} + \text{గొడుగు} = \begin{cases} \text{ఉన్నతంపు గొడుగు} \\ \text{ఉన్నతంపున్గొడుగు} \\ \text{ఉన్నతంపుంగొడుగు} \end{cases}$$

నలుగడాదుల నీ యాగమంబు లేదండ్రు. ఈ యాగ
మం బాకానొకచోట స్థిరంబు పరం బగుచోఁ గానంబడియెడి.
గఱుపుపున్నురువు.

26. సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు లేదు.

27. తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు
లోపము లేదు.

తలఁబ్రాలు - ఒడిఁబ్రాలు - సేసఁబ్రాలు - ఊరఁబంది-
ఊరఁబిచ్చుక - తోడఁబుట్టువు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁబాటు -
ఒడఁబాటు - ఇత్యాదులు.

✓ 28. కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు
టు గాగమం బగు.

కఱకు	+	అమ్ము	=	కఱకుటమ్ము
నిగ్గు	+	అద్దము	=	నిగ్గుటద్దము
సరసపు	+	అటుక	=	సరసపుటటుక

. 29. కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరం
బగునపుడు టు గాగమంబు విభాష నగు.

పేరు + ఉరము = $\begin{cases} \text{పేరుటరము} \\ \text{పేరురము} \end{cases}$

$$\text{చిగురు} + \text{ఆకు} = \begin{cases} \text{చిగురుటాకు} \\ \text{చిగురాకు} \end{cases}$$

$$\text{పొదరు} + \text{ఇల్లు} = \begin{cases} \text{పొదరుటిల్లు} \\ \text{పొదరిల్లు} \end{cases}$$

30. పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరం బగునపుడు కర్మ ధారయంబునందు రు గాగమం బగు.

$$\text{పేద} + \text{ఆలు} = \text{పేదరాలు}$$

$$\text{బీద} + \text{ఆలు} = \text{బీదరాలు}$$

పేద - బీద - ముద్ద - బాలెంత - కొమ - జవ - అయిదువ - మనుమ - గొడ్డు - ఇట్టివి పేదాదులు. ఇందు జవ్వని శబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది. “ఏకాంతము నందు నున్న జవరాండ్ర” నని ప్రయోగము.

31. కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరం బగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రు గాగమంబు నగు.

$$\text{ధీర} + \text{ఆలు} = \text{ధీరురాలు}$$

$$\text{గుణవంత} + \text{ఆలు} = \text{గుణవంతురాలు}$$

ఇచట వృత్తియం దాలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము.

32. కర్మధారయంబులందు ము వర్ణకంబునకుం బుంపు లగు.

$$\text{సరసము} + \text{మాట} = \begin{cases} \text{సరసపుమాట} \\ \text{సరసంపుమాట} \end{cases}$$

$$\text{విరసము} + \text{వచనము} = \begin{cases} \text{విరసపువచనము} \\ \text{విరసంపువచనము} \end{cases}$$

33. ఉదంత మగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పర మగు నపుడు ను గాగమం బగు.

$$\text{చేయు} + \text{అతఁడు} = \text{చేయునతఁడు}$$

$$\text{చేసెడు} + \text{అతఁడు} = \text{చేసెడునతఁడు}$$

34. షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పర మగునపుడు ను గాగమం బగు.

$$\text{విధాతృ (యొక్క)} + \text{ఆనతి} = \text{విధాతృనానతి}$$

$$\text{రాజు (యొక్క)} + \text{అజ్ఞ} = \text{రాజనాజ్ఞ}$$

35. ఉదంత స్త్రీసమంబులకును, బుంపులకు నదంత గుణ వాచకంబులకును దనంబు పరం బగునపుడు ను గాగమం బగు.

$$\text{సౌగసు} + \text{తనము} = \begin{cases} \text{సౌగసుందనము} \\ \text{సౌగసుదనము} \\ \text{సౌగసున్దనము} \end{cases}$$

$$\text{సరసపు} + \text{తనము} = \begin{cases} \text{సరసపుదనము} \\ \text{సరసపుందనము} \\ \text{సరసపున్దనము} \end{cases}$$

$$\text{తెల్ల} + \text{తనము} = \begin{cases} \text{తెల్లందనము} \\ \text{తెల్లందనము} \\ \text{తెల్లందనము} \end{cases}$$

36. సమాసంబునఁ బ్రాతాదుల తొలియచ్చమీఁది వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.

$$\text{ప్రాత} + \text{ఇల్లు} = \begin{cases} \text{ప్రాయిల్లు} \\ \text{ప్రాతయిల్లు} \end{cases}$$

$$\text{లేత} + \text{దూడ} = \begin{cases} \text{లేదూడ} \\ \text{లేతదూడ} \end{cases}$$

$$\text{పూవు} + \text{రెమ్మ} = \begin{cases} \text{పూరెమ్మ} \\ \text{పూవురెమ్మ} \end{cases}$$

37. లుప్తశేషంబునకుం బిరుషములు పరము లగు నపుడు ను గాగమం బగు.

$$\text{ప్రాత} + \text{కెంపు} = \text{ప్రాఁకెంపు}$$

$$\text{లేత} + \text{కొమ్మ} = \text{లేఁకొమ్మ}$$

$$\text{పూవు} + \text{తోట} = \text{పూఁదోట}$$

$$\text{మీఁదు} + \text{కడ} = \text{మీఁగడ}$$

$$\text{కెంపు} + \text{తామర} = \text{కెందామర}$$

$$\text{చెన్ను} + \text{తొవ} = \text{చెందొవ}$$

చెన్ను శబ్దము వృత్తిని శోణార్థకంబు ; బహుళగ్రహణముచే మీఁదు ప్రభృతులందు నిట లోపంబు నిత్యంబు; వ్యవస్థిత విభాషచే నీ ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

38. క్రొత్త శబ్దమున కాద్యక్షర శేషంబునకుం గొన్ని యెడల ను గాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు

క్రొత్త	+	చాయ	=	క్రొంజాయ
క్రొత్త	+	చెమట	=	క్రొంజెమట
క్రొత్త	+	పసిఁడి	=	క్రొంబసిఁడి
క్రొత్త	+	కారు	=	క్రొక్కారు
క్రొత్త	+	తావి	=	క్రొత్తావి

పరుషేతరంబులు పరంబు లగునపుడు ను గాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్వం బగు.

క్రొత్త	+	గండి	=	క్రొగ్గండి
క్రొత్త	+	నన	=	క్రొన్నన
క్రొత్త	+	మావి	=	క్రొమ్మావి

కెంధూళి కెంజడ లని ప్రయోగంబులు కానంబడియెడి. బహుళగ్రహణముచేతఁ గ్రొత్తకుండ లిత్యాదుల లోపంబు లేదు; క్రీఁగడుపు - క్రీఁగాలు - క్రీఁదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందు శబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళగ్రహణము చేత నని యెఱుంగునది.

39. అన్యంబులకుసహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.

ఒకానొకశబ్దంబున కొకానొకశబ్దము పరం బగునపుడు తొంటియట్లు లోపనుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొకశబ్దము పరం బగునపుడు లోపద్విత్యంబులును ప్రయోగంబు నందుఁ జూపఁబెడు నని తాత్పర్యము.

పది	+	తొమ్మిది	=	పందొమ్మిది
తొమ్మిది	+	పది	=	తొంబది
వంక	+	చెఱుగు	=	వంజెఱుగు
సగము	+	కోరు	=	సంగోరు
నిండు	+	వెఱ	=	నివ్వెఱ
నిండు	+	వెఱుగు	=	నివ్వెఱుగు
నెఱ	+	తఱి	=	నెత్తఱి
నెఱ	+	నడుము	=	నెన్నడుము
నెఱ	+	మది	=	నెమ్మది
నెఱ	+	వడి	=	నెవ్వడి

ఇత్యాదులు ప్రయోగంబువలనం దెలియునది.

✓ 40. ఆమ్రేడితంబు పరం బగునపుడు కడాదులఁ దొరియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల నదంతం బగు ద్విరుక్తకారంబగు.

ఈ నూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు విషయం బని యెఱుంగునది.

$$\begin{array}{rcl} \text{కడ} & + & \text{కడ} = \text{కట్టకడ} \\ \text{ఎదురు} & + & \text{ఎదురు} = \text{ఎట్టఎదురు} \end{array}$$

కడ - ఎదురు - కొన - చివర - తుద - తెన్ను -
తెరువు - నడుము - పగలు - పిడుగు - బయలు - మొదలు
ఇత్యాదులు కడాదులు.

✓41. ఆప్రేడితంబు పరం బగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహు
శంబుగా నగు.

$$\begin{array}{rcl} \text{అప్పటికిన్} & + & \text{అప్పటికిన్} = \begin{cases} \text{అప్పటప్పటికిన్} \\ \text{అప్పటికప్పటికిన్} \end{cases} \\ \text{అక్కడన్} & + & \text{అక్కడన్} = \begin{cases} \text{అక్కడక్కడన్} \\ \text{అక్కడనక్కడన్} \end{cases} \\ \text{ఇంటన్} & + & \text{ఇంటన్} = \begin{cases} \text{ఇంటింటన్} \\ \text{ఇంటనింటన్} \end{cases} \\ \text{ఊరన్} & + & \text{ఊరన్} = \begin{cases} \text{ఊరూరన్} \\ \text{ఊరనూరన్} \end{cases} \end{array}$$

ఇంచుక నాఁ డిత్యాదులందు బహుశక్రహణముచేత
నంతిమాక్షరలోపంబు నగు.

$$\begin{array}{rcl} \text{ఇంచుక} & + & \text{ఇంచుక} = \begin{cases} \text{ఇంచించుక} \\ \text{ఇంచుకించుక} \end{cases} \\ \text{నాఁడు} & + & \text{నాఁడు} = \begin{cases} \text{నానాఁడు} \\ \text{నాఁడునాఁడు} \end{cases} \end{array}$$

42. అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు,

అందదుకు - ఇట్టింకులు - ఇల్లిగులు - చెల్ల చెదరు -
చెల్లాచెదరు - తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిటుమిట్లు -
ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

43. చేత, తోడ, వలన ల కిత్వంబు సమాసంబులం దగు.

నీచేతన్ + ప్రోపు = నీచేతి ప్రోపు
నాతోడన్ + చెలిమి = నాతోడి చెలిమి
నీ వలనన్ + భయము = నీ వలని భయము

44. అంద్వాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబులం దగు.

నాయందున్ + కరుణ = నాయందలి కరుణ
ఇందున్ + జనులు = ఇందలి జనులు
ఎందున్ + వారు = ఎందలివారు

ఎందు శబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేదండ్రు.

45. అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహు శంబుగ నగు.

నా + అది = $\begin{cases} \text{నాది} \\ \text{నాయది} \end{cases}$
నా + అవి = $\begin{cases} \text{నావి} \\ \text{నాయవి} \end{cases}$

ఉదంతము లగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకు మీఁద లోపంబు లేదనియు, నిదంతంబు లగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకు మీఁద నిత్యంబనియు బహుశక్రగహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది - తచ్చునవి ; వచ్చెడిది - వచ్చెడివి

✓46. పఠ్యాదులు పరంబు లగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోప పూర్ణబిందువులు విభాషనగు.

$$\text{భయము} + \text{పడె} = \begin{cases} \text{భయపడె} \\ \text{భయంపడె} \\ \text{భయముపడె} \end{cases}$$

$$\text{సూత్రము} + \text{పట్టె} = \begin{cases} \text{సూత్రపట్టె} \\ \text{సూత్రంపట్టె} \\ \text{సూత్రముపట్టె} \end{cases}$$

ఈ కార్యము కర్తృవాచి మువర్ణకమునకుఁ గలుగదు. గజము పడియె - అశ్వము పడియె.

47. మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబు లగునపుడు లోపము విభాషనగు

$$\text{చూడుము} + \text{నన్ను} = \begin{cases} \text{చూడు నన్ను} \\ \text{చూడుము నన్ను} \end{cases}$$

$$\text{ఇటు} + \text{చూడుము} = \begin{cases} \text{ఇటు చూడు} \\ \text{ఇటు చూడుము} \end{cases}$$

చూడు మనియె-విను మనియె. ఇచ్చట నచ్చు పరం బయినది. కాబట్టి లోపము లేదు.

48. వ్యతిరేక మధ్యమ మువర్ణ కంబున కెల్ల యెడల లోపంబు విభాష నగు.

$$\text{నమ్మకుము} + \text{ఇట} = \begin{cases} \text{నమ్మ కిట} \\ \text{నమ్మకు మిట} \end{cases}$$

49. ఆమ్రేడితంబు పరం బగునపుడు మధ్యమ ముడుజ్జులకు లోపంబు విభాషనగు.

$$\text{ఉండుము} + \text{ఉండుము} = \begin{cases} \text{ఉండుండుము} \\ \text{ఉండుముండుము} \end{cases}$$

$$\text{కొట్టుఁడు} + \text{కొట్టుఁడు} = \begin{cases} \text{కొట్టుకొట్టుఁడు} \\ \text{కొట్టుఁడుకొట్టుఁడు} \end{cases}$$

50. విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు.

$$\text{వర్ధతాం శ్రీః} + \text{అనియె} = \text{వర్ధతాం శ్రీ యనియె.}$$

51. అనుకృతిని నమశ్శబ్దము తుదియత్తున కోత్వము విభాష నగు.

$$\text{తుభ్యం నమః} + \text{అనె} = \begin{cases} \text{తుభ్యం నమో యనె} \\ \text{తుభ్యం నమ యనె} \end{cases}$$

ఈ కార్యము లాతిచోసహితము గనంబడియెడి.

ఉ॥ గతానుగతికో లోకో యటంచున్.

52. అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనం బగు.

$$\text{కింతత్} + \text{అనియె} = \text{కింతత్తనియె}$$

$$\text{కస్త్యమ్} + \text{అనియె} = \text{కస్త్యమ్మనియె}$$

53. అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబునకు | ద్విరుక్తి విభాష నగు.

$$\text{దాసోహమ్} + \text{అనె} = \begin{cases} \text{దాసోహమ్మనె} \\ \text{దాసోహమనె} \end{cases}$$

$$\text{తత్కర్తవ్యమ్} + \text{అనె} = \begin{cases} \text{తత్కర్తవ్యమ్మనె} \\ \text{తత్కర్తవ్యమనె} \end{cases}$$

54. ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు పు గాగమం బగు.

$$\text{ఇయంధేను} + \text{అనె} = \text{ఇయంధేనువనె.}$$

అనుకృతిని నిడుదకుం గుఱుచ యగు నని యొకండు పలికె నది నిరాకరంబు. ఉ॥ దుర్బలస్య బలం రాజా యన వినవే.

55. వాక్యవసానంబున సంధి లేమి దోషంబు గా దని యార్థ్య లంఘనం.

సత్యము సర్వశ్రేయము. అది లేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. ఇట్లు సంధివిరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమంద చూపఁబడు.

33

వ్యాకరణ ప్రవేశిక-
చందోలంకారములు

టి. భాస్కరరావు

34

ప్రవేశిక

“మునుమదువజ్ఞం బగుచుం
దనరిన వ్యాకృతిని సూత్రతతి యొకకొంతం
దెనిగించి యిది ఘటించితి
ననయము బాలావబోధ మగుభంగి దగన్.

తెనుగునకు శబ్దలక్షణ
మనయం బరయంగ వేడ్క నందినవారల్
తనరంగ నీ వ్యాకరణం
బున మూలం బయినకృతిని బోలె గన దగున్.”

శ్రీ పరవస్తు చిన్నయసూరి ఆంధ్రభాషకు ప్రామాణికస్వరూపమును నిరూపించు ఉద్దేశముతో సంస్కృతమున నొక వ్యాకరణమును రచించెను. కాని బాలురకును, కేవలము తెనుగు చదువుకొనువారికి నర్థము కావలయు నను అభిప్రాయముతో అందలి కొన్ని సూత్రములను తెనుగుచేసి బాలవ్యాకరణ మను పేర క్రీ. శ. 1858 లో ముద్రింపించెను. శ్రీ చిన్నయసూరి పైని చెప్పిన మాటలనుబట్టి బాలవ్యాకరణము సమగ్రము కాదని తేలుచున్నది. తెనుగున శబ్దలక్షణమును సమగ్రముగా తెలిసికోదలచినవారు సంస్కృతమూలకృతినే చూచుట యవసరము.

గ్రంథనామము

బాలవ్యాకరణ మనగనే చిన్నతరగతుల విద్యార్థుల కొరకని కొందరు భ్రాంతి పడుచుందురు. ఇక్కడ బాల శబ్దమునకు “అప్రౌఢుడు” అని అర్థముకాదు. ఈ యర్థమునే భావించి శ్రీ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు తాను వ్రాసిన “త్రిలింగ లక్షణ శేషము”నకు “ప్రౌఢవ్యాకరణము” అని పేరు పెట్టెను. కాని నిజమునకు ప్రౌఢవ్యాకరణముకంటె బాలవ్యాకరణమే ప్రౌఢతరమైనది. “గ్రహణధారణపటుర్బాలః” అనుటచే విషయమును గ్రహించి ధారణ చేయగల సామర్థ్యము గలవాడు బాలు డని అర్థమగుచున్నది. విశేషముగా శబ్దవ్యుత్పత్తిని గలుగజేయునది వ్యాకరణము. కావున బాలవ్యాకరణము గ్రహణధారణపటువులైన బాలురకు విశేషముగా శబ్దవ్యుత్పత్తిని గలుగజేయున దగుచున్నది.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

ఈ వ్యాకరణమునందు పది విభాగములుగలవు. ఒక్కొక్క విభాగమునకు “పరిచ్ఛేదము” అని పేరు. మొదటిది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము. సంజ్ఞా యనగా ‘పేరు’ అని యర్థము. బాలవ్యాకరణమునందు వచ్చు పేళ్ళను తెలియజేయునది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము. ఇది దాని యర్థము. కాని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందు సంజ్ఞలను చెప్పుటయే కాక సూరి యితరవిషయములనుకూడ చెప్పెను.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమందలి మొదటి నాలుగు సూత్రములును సంజ్ఞలను తెల్పునవికావు. అట్లే పదునాలుగవసూత్రమునుండి పదునేడవసూత్రమువరకు, ఇగువదవ సూత్రమును సంజ్ఞలను దెల్పును. పోనీ! సంజ్ఞలన్నియు ఈ పరిచ్ఛేదమందే కలవేమో యనుకొంద మన్నను అది నిజముకాదు. సంధిపరిచ్ఛేదము మొదటిలోనే సంధి యను సంజ్ఞయు దానికి వివరణమును కలవు. అట్లే అవసరమునుబట్టి వేర్వేరు సంజ్ఞలు ఉపయోగింప బడినవి. కాబట్టి సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము వ్యాకరణప్రవేశమునకు ముందుగా అవసరమయిన విషయములను మాత్రమే తెల్పు చున్నదనుట సమంజసము.

వర్ణసమామ్నాయము (1-4)

భాష వాక్యములవలన ఏర్పడును. వాక్యములు శబ్దములవలన, శబ్దములు వర్ణములవలన ఏర్పడును. అందువలన అక్షరములను ముందుగా చెప్పుచున్నాడు. తెనుగునకు సంస్కృత ప్రాకృత భాషలతో గరిష్ఠ సంబంధము కలదు. కావున వానిలోని యక్షరములను తెలిసికొనుట ఆవశ్యకము. సంస్కృతమునందు ఏబది యక్షరములు గలవు.

అ రే థ క డ డ ము మూ గు గూ

వ ఐ ఓ హా అం అః

క ఖ గ ఘ జ చ ఛ డ ఝ ఞ

ట ర డ ధ ణ ర ధ ద ధ న

ప ప బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ.

వీనియందు “అ” మొదలు “అః” వరకుగల పదునారు అక్షరములను ‘అచ్చులు’ అందురు. ‘క’ మొదలు ‘ళ’ వరకుగల ముప్పదినాలు గక్షరములను “హల్లులు” అందురు. “అఙ్గిర్విభాగ మిాలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది.” అని చిన్నయసూరి దీని నొక సంకేతముగా మాత్రమే చెప్పుచు న్నాడు. కావున “అచ్చులు, హల్లులు” నియమితమైన పేళ్లు కావని స్పష్టమగుచున్నది. అచ్చులను స్వరము లని ప్రాణము లని కూడ వాడుదురు. హల్లులను వ్యంజనము లని ప్రాణు లని వాడుదురు. అచ్చులు హల్లులు అనునవి ప్రత్యాహారములు. మహేశ్వరసూత్రములు పదునాలుగు.

1. అ ఇ ఉ ఁ 2. ఋ ౠ 3. ఏ ఓ 4. ఐ ఔ 5. మొదటివర్ణమగు అకారమును ఇద్యర్ణమగు ‘చ’ ను జోడింపగా ‘అచ్’ ఏరడ్పినది.

5. హ య వ ర ట్ 6. ల ణ్ 7. ఇ మ జ ణ న మ్

8. ఝ భ ఞ్ 9. ఘ ఢ ధ వ్ 10. జ బ గ డ డ శ్

11. ఖ ఫ ఛ ర థ చ ట త వ్ 12. క ప య్

13. శ ష స ర్ 14. హ ల్

5వ సూత్రమందలి మొదటివర్ణమగు ‘హ’ ను చివరి ఇత్సంజ్ఞయగు ‘ల్’తో జోడింపగా ‘హల్’ అయినది. ప్రతి సూత్రమునకు చివరనున్న పొల్లక్షరములు ఇత్సంజ్ఞలు. ఏ యక్షరమునకు ఏ ఇత్సంజ్ఞను జోడింతురో ఆ యక్షరమునకు

ఆసంజ్ఞ కుమధ్య గలవర్ణ ములకు అది సంజ్ఞ యగును. ప్రాకృతము నందు నలువది యక్షరములు గలవు—

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః॥

క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ

త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ హ ళ॥

కొందరు వక్రములైన 'ఎ ఒ' లును మరికొందరు వక్రతమములైన 'ఐ ఔ' లును కూడ ప్రాకృతమునందు గల వని అందురు. అట్లైనచో మొత్తము నలువదినాలుగు అక్షరము లగును.

తెలుగునందు ముప్పదియారక్షరములు గలవు—

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అం అః॥

క గ చ ఛ జ ఝ ట ఠ ద ధ న ప బ మ

య ర ల వ శ హ ళ॥

ప్రాకృతసమము, తద్భవము, దేశ్యము అయిన తెనుగుభాష యందు పై ముప్పదియారు వర్ణములు మాత్రమే యుండును. సంస్కృతసమ మయిన తెనుగుభాషయందు పందొమ్మిదక్షరములు అదనముగా చేరును. అవి యివి—

ఋ ఌ ఌ ఌ విసర్గ ఖ ఛ త థ ఫ

ఘ ఝ ఢ ధ భ జ ఞ శ ష॥

వీనితో కలిసి ప్రచలితమగు ఆంధ్రభాషయందు ఏబదియై దక్షరము లగును.

పరుష సరళ స్థిరములు (5-6)

హల్లులు పరుషములని, సరళములని, స్థిరములని మూడు విధములు. పరుషముగా ఉచ్చరింపబడునవి పరుషములు—
క చ ట త వ॥ పరుషములకంటె సరళముగా ఉచ్చరింపబడునవి సరళములు - గ జ డ ద బ॥ ఇని కాక మిగిలియున్న హల్లు లన్నియు స్థిరములు - ఖ ఘ జ ఛ ఝ ఞ త థ ణ ధ ధ న ప భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ.

దంత్య తాలవ్య చ జ లు (7-10)

చ జ లు రెండు రకములు. 1. దంత్యములు, 2. తాలవ్యములు. జహ్వగ్రము దంతములను స్పృశించుటవలన ఉచ్చరింపబడునవి దంత్యములు. నాలుక తాలువును స్పృశించుటవలన ఉచ్చరింపబడునవి తాలవ్యములు. తాలువు అనగా “దవడ” అని కొందరు భ్రమపడిరి. కాని అది సరికాదు. తాలువు అనగా “అంగిలి” అని అర్థము. మూర్ధమునకును దంతమూలమునకును మధ్యప్రదేశము తాలువు.

ఇ ఈ ఎ ఏలం గూడిన చ జ లు తాలవ్యములు.

చిలుక - చీమ - చెలి - చేమ - జిల - జీడి - జెట్టి - జేజె.

అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔలం గూడిన చ జ లు దంత్యములు.

— చలి — చాప — చుక్క — చూపు — చొక్కు — చోటు — చొక
 — జముడు — జాతర — జన్ను — జాలు — జొన్న — జోలి — జొక.

పై విభాగమున సంవృతాచ్చులతో కలిసిన చ జ లు తాలవ్యములుగా, వివృతాచ్చులతో కలిసిన చ జ లు దంత్యములుగా తేలినవి. ఐకారము సైతము వివృతాచ్చు. దానిని గూడిన చ జ లు కూడ దంత్యములు కానగును. కాని సమేతరశబ్దములందు ఐత్యముతో కూడిన చ జ లు లేవు. కావున దానిని సూత్రమునందు చెప్పవలసిన అవశ్యకము లేకపోయినది. చైత్రము, జైత్రుడు మొదలయిన శబ్దములు తత్సమములు. వానియందు ఐదంతములైన చ జ లు గలవు. అన్యత్ర ఇవి లేవు. ఆంధ్రనామసంగ్రహముందు “చైవుల సాకిరిచాయ మగడు” అని ఒక ప్రయోగము కలదు. “చైవులు” అనుటకు సాధురూపము “చెయువులు” అనికాని “చెయ్యులు” అనికాని యుండవలయును. ఈనాడు “జై” అను నినాదములందు ఐదంత మైన జ కారముకాక “జయ” యని యుండుట తగును.

సంస్కృతసమములందు చ జ లు అన్నియు తాలవ్యములే.

చంద్రుడు — చామరము — చుక్కిక — చూర్ణము —
 చోరుడు — చౌర్యము — జయము — జాతి — జగుప్స —
 జూటము.

కాని అర్చి, రోచి, వీచి, మున్నగు శబ్దములందువలె ఉపధా చ జ లు బహువచనము పర మగునపుడు దంత్యము లగును. ఉపధ అనగా తుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము. అర్చి-తుదివర్ణము “ఇ”. దానికి ముందువర్ణము “చ్”. తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి “ఇత్తునకు . బహువచనము పరం బగునపుడుత్వం బగు” అను సూత్రముచేత అర్చి-అర్చులు అగును. తాలవ్యచకారము ఉత్వమునొంది దంత్య మైనది.

ఇట్లు బహుత్వమున వచ్చిన ఉత్వముచేత దంత్యములైన చ జ లు మాత్రము గలవు. సంస్కృతమున గల “రాజా” అను శబ్దము తత్సమరూపముగా “రాజు” ఐనది. ఇదియును, ఉచ్చారణమునుబట్టి దంత్యముగా వినబడుచున్నది.

ఇంత వివేచన చేసితిమి. దీనికి గల ప్రయోజన మేమి? అని ఆలోచించుట యవసరము. పరుష మయిన ‘చ’ను గురించి సరళమయిన “జ” ను గురించి దంత్యతాలవ్యములయిన చ జ లను గురించి తెలిసికొంటిమి. పరుషములయందు ఐ దక్షరములు; సరళములయందు ఐ దక్షరములు మాత్రమే గుర్తించితిమి. ఇంతవరకు సంస్కృతసమభాషకు సరిపోవును. కాని తెనుగున చ జ లు గూడ గలవు. వీని నెట్లు వర్గీకరింపవలయునన్న “చ జ” ల వలెనే యని సమాధానముగా దంత్యతాలవ్యములయిన చ జలు సవర్ణములని సూత్రీకరించెను. దీనివలన చవర్ణము చ వర్ణమువంటి దని, జ వర్ణము

జ వర్ణమువంటి దని తెలియుచున్నది. అనగా తాలవ్యము లగు చ జ లకు ప్రవృత్తియున్న అన్నిస్థలము లందును దంత్య

ములగు చ జ లకు గూడ ప్రవృత్తి కల దని నిర్ణయము. ద్రుత కార్యవిషయమున, గ స డ ద వాదేశవిషయమున ఈ వివే చనకు ప్రయోజనము కలదు.

కొందరు దీనిని గుర్తింపక “యతిప్రాసాదికార్యము లందు దంత్యము తాలవ్యము ఒకదానికొకటి ప్రతినిధిగా నుండ దగు”నని యర్థము చెప్పిరి. ఇది అసంగతము; ప్రకరణోచితము కాదు. చిన్నయసూరి ప్రకీర్ణ కపరిచ్ఛేదము చిట్టచివరమాత్రమే ఛందస్సును గూర్చి రెండు సూత్రములు వ్రాసెను. అవియు సాధురేఫ శకటరేఫముల భిన్నత్వమును నిర్ధారించుటయే కాని ఛందఃప్రయోజనము కలవి కావు. తాను వ్రాయునది వ్యాకరణ మైనప్పుడు ఛందస్సునుగూర్చి చెప్పవలసిన యవసర మేలేదు. అట్టియెడ చెప్పె ననుకొనుట వట్టిభ్రాంతి.

కళా ద్రుతప్రకృతికములు [11-13]

ద్రుత మనగా ద్రవించునది అని యర్థము. అనగా అక్కరలేనపుడు తొలగిపోవునది. నకారము ద్రుతము. నకార మనగా పొల్లు న కారమును మాత్రమే కాక ఉత్ప విశిష్ట మయిన న కారమునుగూడ గ్రహించుట నూరికి సమ్మతము. అందువలననే నేను - తాను పదంబుల కడపటి వర్ణము లను ద్రుతములుగా పండ్రెండవసూత్రమున ఉదాహరించెను.

ద్రుతమును అంతమందు కలిగిన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు.

ప్రథమా, కయి, పట్టి, యొక్క - అనునవి కాక మిగిలిన విభక్తు లన్నియు ద్రుతప్రకృతికములు. నన్నున్, నాచేతన్, నాతోడన్, నాకొఱకున్, నావలనన్, నాకంటెన్, నాకున్, మాలోపలన్, మాయందున్.

ఉత్తమపురుషైకవచనములు అనగా నేను అను సర్వనామముతో అన్వయించు క్రియారూపములు-వత్తున్, వచ్చెదన్.

భూత ప్రథమ పురుషైకవచనములు-వాడు, అతడు వంటి సర్వనామముతో అన్వయించు భూతకాలికక్రియలు-వచ్చెన్.

తద్ధర్మార్థక ప్రథమ పురుషైకవచనములు-వచ్చున్, వచ్చెడున్.

ఆశీస్సు, శాపము మున్నగువానియందగు “ఎడు, త” అను ప్రత్యయములు-ప్రసన్ను లయ్యెడున్, కావుతన్.

శత్రుర్థకములు-వర్తమానక్రియను బోధించునవి-కొట్టుచున్.

తుమర్థకములు-కొరకు అను అర్థమును బోధించునవి-కొట్టన్, కొట్టగన్.

ఆనంతర్యార్థకములు-తరువాత జరిగిన పనిని బోధించునవి-కొట్టుడున్.

చేదర్థకములు-అయినచో అను అర్థమును బోధించునవి-కొట్టినన్.

ఇవి కాక నేను, తాను అను పదములు-వలెన్, పోలెన్
అను అవ్యయములు-ఎంతయున్, అయ్యున్ అను సముచ్చ
యార్థకములు మున్నగునవి ద్రుతప్రకృతికములు.

పైని చెప్పినవి కాక మిగిలిన శబ్దములు కళలు. వీనికి
చివర ద్రుతము ఉండదు.

ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయములు- రాముడు, రాములు,
హయము, విష్ణువు- అచ్చతెనుగుశబ్దము లయిన గోడ, మేడ,
అయ్య, అమ్మ మున్నగునవికూడ కళలే. వీనికి చివర ప్రథమా
విభక్తిప్రత్యయము లేకపోయినను ఉన్నట్లుగా గణించుట
శాస్త్రసమ్మతము. శబ్దము ప్రకృతి ప్రత్యయముల కలయిక
వలన ఏర్పడును. పైవి శబ్దములు. అందువలన ప్రకృతిపై
ప్రత్యయమును విధించి, దానిని లోపింపజేసికొనవలయును.
ఇది ప్రక్రియయందు సామ్యమును సాధించుటకై చేసికొను
సాకర్యము.

కయి | అను చతుర్థివిభక్తిప్రత్యయము, పట్టి అను పంచ
మివిభక్తిప్రత్యయము, యొక్క అను షష్ఠివిభక్తి ప్రత్యయ
మును గూడ కళలే-రామునికయి, జ్ఞానముబట్టి, నాయొక్క.

భూతకాల ప్రథమపురుష బహువచనము-వచ్చితి.

భూతకాల మధ్యమపురుష-వచ్చితివి, వచ్చితిరి.

భూతకాలోత్తమపురుష బహువచనము-వచ్చితిమి.

వ్యతిరేకార్థకక్రియలు-రాడు, రారు, రాదు, రావు, రాము.

వ్యతి రేకక్వార్థకక్రియలు-కొట్టక, తిట్టక.

క్వార్థకక్రియలు- ఎత్తిలి, ఒత్తిలి.

తూష్ణీమర్థకములు- ఊరక, మిన్నక.

ప్రశంసార్థకము- బలి

సంతాపార్థకము- అక్కట.

ప్రశ్నార్థకము-ఏల.

ఇట్టివి కళలు. ఇత్యాదు లాహ్యము లని యనుటవలన—

“అట్టులు, ఇట్టులు, ఎట్టులు” అను ప్రకారార్థకములును,

“మఱి, మిక్కిలి” మున్నగు అత్యంతార్థకములును,

“ఏ, ఆ” మున్నగు అవధారణార్థకములును గూడ

గ్రాహ్యము లగుచున్నవి.

బిందువివేకము (14-16)

హ్రస్వముమీది ఖండబిందువునకు పూర్ణ బిందువు వైకల్పికముగ నగు నని చిన్నయసూరి చెప్పెను. ఈ నూత్రమునందు సూరి యుద్దేశించినది. స్థిరబిందువునే యనుట ఉదాహరణము లనుబట్టి స్పష్టము.

అడఁకువ — అడంకువ; అరఁటి — అరంటి; ఎఱుఁగుట — ఎఱుంగుట; బలఁగము — బలంగము; మగఁటిమి — మగంటిమి

ఈ నూత్రము కొంతవరకు ఆశ్చర్యమును గలిగించునదనక తప్పదు. దీనివలన చిన్నయసూరి అర్థబిందువునకు పూర్ణ బిందువును వైకల్పికముగ విధించుచున్నట్లు కన్పించును. కాని

ఆయన అభిప్రాయ మది కాదు. భాషాసంప్రదాయమునుబట్టి పూర్ణ బిందువులు ప్రాథమికములు. అవియే ఉచ్చారణమున మెల్ల మెల్లగా శ్లఘము కాసాగినవి. వానిని వ్రాతలో మాత్రము నిల్పుకొనుచు వచ్చిరి. అయినను తిక్కననాటికే సబిందుక నిర్బిందుక శబ్దముల స్పష్టత నన్నగిల్లినది. అందువల్లనే ఆయన నన్నయ వాడని ఖండాఖండప్రాసము నంగీకరించి వాడెను. సూరి సబిందుక శబ్దములను గుర్తెఱుగుటకై యిట్లు సూత్రించెను. అడంకువ అనునది అడఁకువగా ఉచ్చరింపబడుచున్నను కకారమునకు పూర్వమందు బిందువున్నదను విషయమును గుర్తింప వలయు ననుటయే ఆయన ఉద్దేశము. కాని దీని నిట్లే వ్రాసిన పూర్ణ బిందువుండియున్న శబ్దములకు ఖండబిందువు చెప్పినట్లయి ఒకచిక్కు గలుగును. నారింజ, చేమంతి మున్నగు శబ్దములు కూడ ఖండబిందువులను పొందవలసియుండును. దానిని తొలగించుకొనుటకు సూరి సూత్రమున శీ పద్ధతిని అవలంబించెను.

తరువాత దీర్ఘముమీద సాధ్యపూర్ణము లేదు అని సూరి సూత్రించెను.

వాఁడు, వీఁడు, రాఁడు, లేఁడు, కాఁబోలు, కాఁబట్టి, గోఁగులు, రేఁగులు.

ఈ ఉదాహరణములలోని అర్థానుస్వారము లన్నియు వ్యాకరణసాధ్యములు. దీర్ఘము పూర్వమం దుండుటచే వీనికి పూర్ణము లేదు అని చిన్నయసూరి నిషేధము. దీనినిబట్టి

“తీండ్ర” మున్నగుచోట్లనున్న సిద్ధపూర్ణబిందువు సూరికి అసమ్మతము కాదు. తేటి - తేంట్లు ; తేడు - తేండ్లు మున్నగు వానియందలి దీర్ఘముమీద పూర్ణబిందువుకూడ చిన్నయ సూరికి సమ్మతమే.

ఆచ్ఛికపరచ్ఛేదము పదునైదవ సూత్రమున “సమాన పదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు డెల్ల చో ఖండబిందు వునకుం బూర్ణం బగు” అని నిత్యముగా విధించుటచేత వ్యాకరణ సాధ్యము లయిన ఇట్టిరూపములు కూడ ఆయన కిష్టమే.

పూంచు, కాంచు మున్నగు ప్రయోగములు భారత హరివంశములందు గలవు. ఈసూత్రమునుబట్టి సూరి కివి సమ్మతములు కావనవలసివచ్చును. నన్నెచోడుడు మున్నగు కొందరు వాండు, వీండు అనుటకు చిన్నయసూరి గతి కల్పింపలేదు.

సంస్కృత సమేతరము లయిన తెలుగు శబ్దములందు ఖండబిందువు గాని, పూర్ణబిందువు గాని పరుష సరళములకు ముందుమాత్రమే యుండును. ప్రాకృతసమములు, సంస్కృత భవములు, ప్రాకృతభవములు, దేశ్యములు అయిన తెలుగు శబ్దములందు పరుష సరళము లయిన క చ చ ట త ప, గ జ జ డ ద బ లకు ముందుమాత్రమే బిందు వుండునని యర్థము. సిరవర్ణములకు ముందు బిందు వుండదని స్పష్టము. సిరవర్ణములకు ముందు బిందు వున్నచో ఆ శబ్దము సంస్కృత సమమని నిష్కర్షగా చెప్పవచ్చును.

వంశర, కలఁకువ, మంచు, త్రాఁచు, దంట, దాటు, కొంత
కోత మున్నగునవి ఉదాహరణములు.

✱ పోడిమి, వేసఁగి మున్నగు శబ్దములు పోణిమి, వేసవి
అని రూపాంతరము నొందినపుడు బిందువు లోపించు ననువిష
యము నీ సూత్రము జ్ఞాపన చేయును. అట్లే ఏండ్లు, కాండ్లు
మున్నగు స్థలములందు డాకు శాదేశము కొందరు విధింపగా
స్థిరవర్ణములముందు బిందువు లేకుండుటచే అది గ్రాహ్యము
కాదని సూరి నిరాకరించెను.

ఈ సూత్రమునకు భిన్నముగా “కంసాలి” అను శబ్దము
మాత్రము తెనుగున స్థానము గడించుకొన్నది. దీనినిగూర్చి
సూరి ఏమియు తెలుపలేదు.

వచ్చెం ధాత్రీపతి మున్నగుచోట్ల స్థిరవర్ణమునకుముందు
బిందువును సూరి సంధివరిచ్ఛేదము పదునాటవసూత్రమున
అంగీకరించెను. ఇది విశేష విధి.

య వు వూ వొ వో (17)

తెలుగుమాటలకు మొదట య కారంబును వు వూ
వొ వో లును లేవని సూరి తెల్పెను. బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థ
ప్రకాశికాకర్త ణ కార శ కారములు ఆదియందు గల పద
ములు కూడ లేవని, వానిని సూరి చెప్పలేదని ఒక నెపము
వేసెను. ఇది ఈ సూత్రప్రయోజనమును గమనింపకుండుట
మాత్రమే. సూరి ఇంతకుపూర్వము చేసిన వివేచనము కాని,

ఇందలి ఆదిమవర్ణ వివేచనము కాని లేఖనమును సరిచేయుట కుద్దేశింపబడినది. ఉచ్చారణమున కొందరు తప్పులు చేయుచుందురు. దానికి అశ్రద్ధ కారణము; కొందరిపట్ల అజ్ఞానముకూడ కారణ మగును. తెలుగుభాష ఉచ్చారణానుసారమయిన లేఖనవిధానము కలది. ఆంగ్ల భాష మున్నగువానియందు ఉచ్చారణకు భిన్నముగా లిపి యుండును. కాని తెలుగున అట్లుకాదు. అట్టియెడల ఉచ్చారణమందలి అశ్రద్ధకారణముగా, తదనుసారియగు లేఖనమందును దోషము కలుగుటకు అవకాశము ఉన్నది. దానిని వారించుటయే ఈ సూత్రము ప్రయోజనము, అందువలననే ణ, శ లు తెలుగు మాటలకు మొదట లేవని చెప్పలేదు. అవి యున్న వనుకొను పొరపాటున కవకాశ మున్న వ్వుడు కదా! లేవని చెప్పవలసిన యవసరము.

శిష్టుల వ్యవహారమందు సైతము “ఎవడు, ఎక్కడ” అనుటకు బదులుగా “యెవడు, యెక్కడ” అని నేడు వినిపించుచుండును. “ఊరు” అనుటకు బదులుగా “వూరు” వినిపించుచుండును. ఇట్లే నన్నయకాలమందు నుండి యుండవచ్చును. అందువలనే నన్నయ పదాది యకారము సంగీకరించి, దానికి అజ్వత్కార్యమును విధించెను. అధర్వణుడు నట్లే చేసెను. ఇది కావ్యభాషకు సంబంధించినది.

చిన్నయసూరి “య”ను అంగీకరించి, తరువాత అజ్వత్కార్యమును విధించికొనుటలోని క్లేశమును గమనించి సౌక

ర్యముకొరకు “య” కారము తెలుగుమాటలకు మొదట
 లేదని తెల్పెను. అట్లులు చెప్పటవలన యెవడు, యెక్కడ
 మున్నగు పదములందలి ఆదిమవ్యంజనమునకు లోపమై అచ్చు
 మిగులును. అప్పుడు ఎవడు, ఎక్కడ అనునవియే రూపములు—
 ఎవడు, ఎక్కడ, ఏమి, ఏల, ఉండ, ఊరు, ఒకడు, ఓడ.

హరి యతడు—సంధి లేనిచో యడాగమ మగు ననుటచే
 వచ్చినది. కాని పూర్వసిద్ధముకాదు.

నిద్రవోయె—ప్రథమమిది క చ ట త ప ల కు గ న డ ద వ
 లు బహుళముగా నగు ననుటవలన “పో” స్థానమున వచ్చిన
 “వో” యే కాని పూర్వసిద్ధము కాదు.

ఇంతవరకు సంస్కృతసమేతరములను గూర్చి చూచి
 తిమి. సంస్కృతసమములందు సైతము “వోధృ, వోధవ్య”
 శబ్దములు దప్ప “పు పూ వో” వర్ణాదులగు శబ్దములు లేవు.
 సంస్కృతసమములం దనుటచేత తెలుగున లేవని యర్థము.
 సంస్కృత కావ్యములందు కోశములందు “వోధజకి, వోధా”
 మున్నగు శబ్దములు కొన్ని యుండవచ్చును. కాని వానికి
 ప్రసక్తిలేదు. తెనుగున సంస్కృతసమశబ్దములకు ఉదాహ
 రణములు : ఉదకము, ఊర్మిక, ఓదనము మున్నగునవి.

లఘులఘువిభాగము (18)

య ర ల వలు లఘువులని యలఘువు లని రెండు విధము
 లగును. స్థాన కరణ స్పర్శములందలి భేదమునుబట్టి యీ
 నిర్ణయము.

ఉచ్చారణమున శైథిల్యము గలవి లఘువులు; లేనివి అలఘువులు.

హరి యతఁడు - ఇందలిది ఆగమ యకారము. ఇది లఘువు. తక్కిన యకారము అలఘువు.

అశఁడు వలికె- ఇందలిది “సా”కు ఆదేశముగా వచ్చిన వకారము. ఇది లఘువు. తక్కిన వకారము అలఘువు. శబ్ద సిద్ధము లయిన “య వ”లు అలఘువు లని, శాస్త్రసాధ్యము లయిన “య వ”లు లఘువులని నిర్ణయము.

పెరుగు, కరుగు మున్నగు శబ్దములందలి రేఫము లఘువు.

విఱుగు, మెఱుఁగు మున్నగు శబ్దములందలి రేఫము అలఘువు. దీనినే శకటరేఫ మని యందురు.

శకటరేఫము తత్సమ తద్భవములందు లే దని సూరి యొక నిర్ణయము చేసెను. కాని అది యంత సమంజసముగా కనిపింపదు. తత్సమములందు శకటరేఫము లేదు . కాని తద్భవములందు గలదు. మూర్ఖ- మొఱకు; పర- పెఱ; గోరోచనము- గోఱజము; భీరుక-పిటికి; కురరీ-గొఱై మున్నగు తద్భవరూపములం దున్నది శకటరేఫ మనుట స్పష్టము.

ఏళులు, పాళులు, త్రాళు లని బహుత్వమందు ర ల డ ల కాదేశమయిన శ కారము అలఘువు. ఏరు-ఏళులు; పాలు-పాళులు; త్రాడు- త్రాళులు.

తల, నెల మున్నగువానియందలి ల కారము లఘువు. శబ్దమునందు సహజసిద్ధముగా నున్న శ కారము వర్ణాంతరము; వర్ణ సమామ్నాయ మందలి కడపటి వర్ణము. ఇది అలఘు శ కారము కాదు - కశ, మంగళము మున్నగునవి.

త త్స మ ము [19]

సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యం బగు భాష తత్సమంబు. సంస్కృతముతో గాని, ప్రాకృతముతో గాని తుల్య మయిన భాష తత్సమము. సంస్కృతము ప్రాతిపదికగా తెలుగు ప్రక్రియను బట్టి రూపొందిన భాష తత్సమ మగును - రామకీ-రాముడు. ఉత్పడుజ్జులు విధింపగా వర్పడిన రూపము.

ప్రాకృతతుల్యత్వముకూడ ఇట్లే : అగ్గీ-అగ్గి.

ఇక్కడ శబ్దావయవమునందు మార్పులేక తెలుగు విభక్తి చేరికయు దానివలన కొలది మార్పులును గలిగినవి.

త ద్భ వ ము [20]

సంస్కృతప్రాకృతభవం బగు భాష తద్భవము.

సంస్కృత శబ్దములందును, ప్రాకృత శబ్దములందును వ్యవహారమువలన వర్ణాగమము, వర్ణాదేశము, వర్ణ లోపము, వర్ణ వ్యత్యయము, భిన్నత్వము మున్నగు మార్పులు వచ్చును. అట్లు మార్పులు పొందిన శబ్దములు తద్భవములు.

ఆకాశః	—	ఆకాశము	—	వర్ణాదేశము
కుడ్యమ్	—	గోడ	—	భిన్నత్వము
తామరసమ్	—	తామర	—	వర్ణలోపము
పారావతః	—	పావురము	—	వర్ణ వ్యత్యయము
చంద్రః	—	చందురుడు	—	వర్ణాగమము.

దేశ్యము [21]

త్రిలింగదేశ్య వ్యవహారసిద్ధం బగు భాష దేశ్యము. శ్రీశైలము, కాళేశ్వరము, దక్షిణరామము అను మూడు శివక్షేత్రముల ప్రదేశ్యము త్రిలింగదేశ్యము. అందు వ్యవహారమున నుండు భాష ఆంధ్రదేశ్యము. ఊరు, పేరు, ఇల్లు, ముల్లు, కోట, పేట, దూడ, మేడ, కోత, లేత, తావి, మోవి మున్నగునవి ఉదాహరణములు.

గ్రామ్యము [22]

లక్షణవిరుద్ధం బగు భాష గ్రామ్యము. వ్యాకరణలక్షణములకు సరిపడని భాష గ్రామ్యము. వ్యాకరణము మహాకవుల ప్రయోగములను మూలముగా చేసికొనును. అందు వలన మహాకవులకు సమ్మతము కాని భాషను కావ్యములందు ప్రయోగింపరా దని చిన్నయనూరి నిర్ణయించెను. వస్త్రాడు, తెస్త్రాడు, వచ్చేని, తెచ్చేని, వచ్చేవాడు, తెచ్చేవాడు, వచ్చేటివాడు, తెచ్చేటివాడు - పై ఉదాహరణములందు సూరి అర్థానుస్వారములను నిలిపెను. వ్యవహారమున అర్థాను

స్వారమునకు ఉచ్చారణ లేనందువలన వానిని నిల్పకుండుట భావ్యము.

ఆ ర్య వ్య వ హా ర ము [23]

ఆర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రాహ్యంబు.

వ్యాకరణము ప్రయోగశరణము. పెద్దల వ్యవహార మందు ప్రయోగించిన శబ్దములు గ్రామ్యములే ఐనను గ్రహింప నగును. కఱకంతుడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగడ్డ, కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిలజడలు; పై వన్నియు దృష్టసమాసములు. “కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు” అని సమాస పరిచ్ఛేదమున మూడవ సూత్రమున సూరి తెల్పెను. పై ఉదాహరణములందు మొదటి సమాసమున పూర్వపదము తెలుగు, ఉత్తరపదము సంస్కృతము. తక్కిన యన్నింటియందు పూర్వపదము సంస్కృతము, ఉత్తరపదము తెలుగు. చివరి మూడు ఉదాహరణములు భారతమునందలవి. నేటి ముద్రితప్రతులందు “కపిలగడ్డము” మున్నగు రూపములు కన్పించుచున్నవి. అందును వ కారము ప్రాస. కావున ఆ మూడింటిని తొలగించినను మొదటి మూడు ఉదాహరణములును ఈ సూత్రమునకు అవకాశమును గలిగించుచున్నవి.

ప్రశ్నోచితము

పేమన గ్రంథాలయం.

తెలంగాలు :: పుష్టాశ్లోంది పరిచ్ఛేదము

బాలవ్యాకరణమున రెండవది సంధిపరిచ్ఛేదము. సంధి
కార్యములను తెలుపు పరిచ్ఛేదము కనుక సంధిపరిచ్ఛేద మని
పేరు. సంధికి వర్ణద్వయమేళన మనియు, సంహిత యనియు
రెండర్థములు చెప్పకొనవచ్చును. “ఆద్యంత వర్ణయోరైక్యం
సంధిః” అనుటవలన ఆద్యంతవర్ణముల మేళనము సంధియగును.
దీనినే చిన్నయనూరి “పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం
బేకాదేశం బగుట సంధి యనంబడు” అనెను. చిన్నయనూరి
సంధి యను సంజ్ఞకు చేసిన నిర్వచనము కేవల స్వరసంధికి
మాత్రము నియతము.

రెండవయర్థము సంహిత. “వర్ణనా మతిశయితః సన్నిధిః
సంహితా”. వర్ణముల అత్యంతమైన సామీప్యము సంహిత.
ఇక్కడ వర్ణములు అనగా అచ్చులు మాత్ర మని యర్థము
కాదు. హల్లులు ఒకదానితో ఒకటి మిక్కిలి సన్నిహితముగా
ఉండుట సంహిత. దీనినే పూర్వవ్యాకర్తలు హల్సంధి యనిరి.

నూరి ఉద్దేశమున సంధి యనగా స్వరసంధియే. హల్సం
ధిని సంధియనుట ఆయనకు సమ్మతముకాదు. అందువలననే
ఈ పరిచ్ఛేదమున మొదటి పదునొకండు సూత్రములవరకే
ఆయన సంధి యను పదము నుపయోగించెను. అంతవరకు
మాత్రమే ఆయన సంధికి చేసిన నిర్వచనము సమన్వయించును.

తరువాత ఈ నిర్వచనము సమన్వయింపదు. కావుననే చిన్నయ
సూరి తరువాతి సూత్రములందు సంధి యను పదమును ఉప
యోగింపలేదు.

అయినచో వానిని సంధిపరిచ్ఛేదమున చేర్చుట యేల ?
అను ప్రశ్న ఉదయించును. పరిచ్ఛేదమునకు పేరుపెట్టు సంద
ర్భమున సంప్రదాయము ననుసరించి సంహితార్థముననే సంధి
శబ్దము నుపయోగించెను. అంతేకాక, ఇతర ప్రకరణము
లన్నియు ఇతరవిషయములకై వినియోగింపబడినవి. సంధి పరి
చ్ఛేదము మాత్రమే సంహితను గూర్చి చెప్పుటకు తగినది ;
కొంత సంబంధమును కలిగినది. అందువలన సంధి యను పదము
నకు నిర్వచనము నిచ్చుచు స్వరసంధినే ఉద్దేశించినను, పరి
చ్ఛేదమందు హల్సంధికి కూడ అవకాశమును కలిగించెను.

ఉకారసంధి [1, 2]

ఉత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు సంధి యగు. ఉత్తు
అనగా హ్రస్వమయిన ఉకారమని యర్థము. ఉద్దేశించిన
యక్షరమునకు పైని “త” కారమును చేర్చి పలుకుటకు “తపర
కరణము” అని పేరు. తపరకరణమువలన ముందరి అక్షరము
దీర్ఘమో, హ్రస్వమో స్పష్టముగా ఎరుగుటకు అవకాశము
గలదు. అత్తు, ఇత్తు, ఉత్తు—హ్రస్వము లయిన అ, ఇ, ఉ
లను తెలుపును; ఆత్తు, ఈత్తు, ఊత్తు—దీర్ఘము లయిన
ఆ ఈ ఊ లను తెలుపును. అటుకాక అకారము, ఇకారము,

ఉ కారము అని ఉపయోగించినచో హ్రస్వదీర్ఘములు రెండును అర్థ మగును.

రాముఁడు + అతఁడు = రాముఁడతఁడు

సోముఁడు + ఇతఁడు = సోముఁడితఁడు

మనము + ఉంటిమి = మనముంటిమి

అతఁడు + ఎక్కడ = అతఁడెక్కడ

ఇతఁడు + ఒకఁడు = ఇతఁడొకఁడు

పై ఉదాహరణములందు పూర్వపదముల కడపటి యక్షరములు ఉత్తుతో కలిసిన వ్యంజనములు. “డు” అనగా “డ + ఉ” అని విభాగము. అందువలన పూర్వపదము చివర ఉత్తు ఉన్నదనుట నిశ్చితము. పరమం దున్న పదము “అతఁడు” మొదటివర్ణము ‘అ’. రెండింటికి సంధి రాగా రెండింటికి బదులుగా పరస్వరమైన ‘అ’ ఆదేశముగా వచ్చును. అప్పుడు “రాముఁ డతఁడు” అని యగును.

“శత్రువదాదేశః” అనుటచే శత్రువువలె వచ్చునది ఆదేశ మని యర్థము. పూర్వమం దున్న వర్ణమును దొలగించి తత్ స్థానమున నిల్చునది ఆదేశము. పై ఉదాహరణమందు “ఉ” స్థానమున “ఉ”ను తొలగించి “అ” నిల్చినది. పరమం దున్న “అ” స్థానమునగూడ అదియే నిల్చినది. అందువలన నే నూరి ఏకాదేశ మని యుపయోగించెను. రెండింటిస్థానమున నొక్కటియే నిల్చుట ఏకాదేశము.

పై ఉదాహరణములందు పరవర్ణముగా అచ్చుల నన్నింటి నిచ్చి ఋ ఁ వర్ణములను విడిచిపెట్టెను. దానికి కారణము—ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదము మొదటిసూత్రమున “ఋ ఁ” వర్ణములు “రల”లవంటి వనెను. అందువలన పరపదాదిమ వర్ణములు వ్యంజనము లగుచున్నవి—అతడు + ఋషి = అతడు ఋషి యనియే యగును. పూర్వపరవర్ణములు సన్నిహితమైనపుడే సంధిగాని యడాగమముగాని యగును. నూరి “ఉత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు సంధి యగు” అని సూత్రించెను. “అగును” అనుటవలన నిత్యముగా నగు నని యర్థము. దీనినిబట్టి ఉత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధిని నిత్యముగా విధించెను.

కాని, తరువాతిసూత్రమున దానిని గొంత నడలించెను. ప్రథమేతర విభక్తి, శత్రర్థ చువర్ణములందున్న ఉకారమునకు సంధి వైకల్పికము అనెను.

వైకల్పిక మనగా ఒకమాగు వచ్చుట, ఒకమారు రాకుండుట. వచ్చుటవలన ఒకరూపము, రాకుండుటవలన మరొకరూపము—అనగా ఒక్కక్కదానికి రెండేసి రూపములుండును.

ప్రథమేతర విభక్తులు అనగా ద్వితీయ మొదలుకొని సప్తమివరకు గల విభక్తులు. కాని వీనిలో మనకు ఉదంతములు మాత్రమే గ్రాహ్యములు. అవి “ను, కొఱకు, కు, అందు” అను నవి. ఈ నాలుగును ద్రుతప్రకృతికములు. సంధి వచ్చినపుడు

వీనిలోని ఉకారము పరమం దున్న అచ్చుతో సంధి నొందును. సంధి లేనప్పుడు వీని కడపటిద్రులము పరమం దున్న అచ్చును బొంది పూర్వపరాచ్చులకు మధ్య నిల్చును.

$$\text{నన్నున్} + \text{అడిగె} = \begin{cases} \text{నన్నడిగె} \\ \text{నన్నునడిగె} \end{cases}$$

$$\text{నాకొటకున్} + \text{ఇచ్చె} = \begin{cases} \text{నాకొట కిచ్చె} \\ \text{నాకొటకు నిచ్చె} \end{cases}$$

$$\text{నాకున్} + \text{ఆదరువు} = \begin{cases} \text{నా కాదరువు} \\ \text{నాకు నాదరువు} \end{cases}$$

$$\text{నా యందున్} + \text{ఆశ} = \begin{cases} \text{నాయం దాశ} \\ \text{నాయందు నాశ} \end{cases}$$

పై ఉదాహరణములందు మొదటివి సంధి వచ్చిన రూపములు; రెండవవి సంధి రాని రూపములు.

సూత్రమునందు చెప్పకున్నను సూరి యింకను రెండు ఉదాహరణము లిచ్చెను. పై ఉదాహరణములలో చివరిదైన “అందు”న ప్రత్యయము, దానివలెనే కన్పించునవి “ఇందు, ఎందు” అని రెండుశబ్దములు కలవు. ఇవి ప్రత్యయములు కావు. వీనిని ప్రత్యయప్రతిరూపము లని అందురు. వీనిని కూడ సూరి ఉదాహరించెను.

ఇందున్-ఉన్నాడు = ఇందున్నాడు; ఇందు నున్నాడు

ఎందున్ - ఉంటివి = ఎందుంటివి; ఎందు నుంటివి

శత్రుర్థచువర్ణము అనగా వర్తమానకాలమునవచ్చు “చు”
వర్ణము. క్రియాపరిచ్ఛేదమున నలువది మూడవసూత్రమున
సూరి “చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రు
ర్థంబునం దగు” అనెను. ఆ శత్రుర్థక చువర్ణమునందలి ఉత్వ
మునకే ప్రస్తుతము వికల్పక సంధిని విధించెను.

వచ్చుచున్ + ఉండెను = వచ్చుచుండెను; వచ్చుచునుండెను.
చూచుచున్ + ఏ గెను = చూచుచే గెను; చూచుచునే గెను.

సంధి యగునపుడు విధానసామర్థ్యమున ద్రుతము లోపిం
చును. అందువలననే సూరి శాస్త్రమర్యాదనుబట్టి ఆ విషయ
మును స్పష్టముగా చెప్పకుండ పిడిచిపెట్టెను.

య డా గ మ ము (3)

“సంధి లేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరం బయిన స్వరం
బునకు యడాగమం బగు.” సూత్రవిధిచేత సంధి జరుగనియెడల
పరస్వరమునకు యడాగమ మగు నని యర్థము.

“మిత్రవదాగమః” అనుటచే ఆగమము పూర్వమున్న
యక్షరములను దొలగింపకుండ వాని సరస జేరును. ఆగమము
వర్ణాధిక్య మని సూరి నిర్వచనము. ఉన్నయక్షరములకంటె
అదనముగా వచ్చి చేరును.

“యట్” అనగా య కారము. ట కారము టిత్తు.
“ఆద్యంతౌ ట కితౌ”. టిత్తుగా విధింపబడినది ఆదియందును,
కిత్తుగా విధింపబడునది అంతమందును చేరు నని యర్థము.

ఇక్కడ “యట్” అనుటవలన “య” కారము పరస్వరము నకు ముందు నిల్చును. యకార మనిన పొల్లు యకార మనియే భావము. ఉచ్చారణసౌకర్యమునకై “యట్” అని యకార ముపై అచ్చుచేర్చుచున్నాము.

మా + అమ్మ = మా యమ్మ (మా + య్ + అమ్మ)

మీ + ఇల్లు = మీ యిల్లు (మీ + య్ + ఇల్లు)

“సంధితేనిచోట” అనుటచే రెండు స్వరములు సన్నిహితములైనప్పు డనియే గ్రహింపవలయును. సంధి యగుటకు తగిన స్థితి యుండి సంధి రానిచో అప్పుడుమాత్రమే పరస్వరమునకు యడాగమ మగును. వ్యంజనాక్షరమునకు పరమందున్న స్వరమునకు యడాగమము రాదు. దానిని స్పష్టము చేయుటకే సూరి “స్వరంబుకంటెం బరం బయిన స్వరంబు నకు” అనెను.

అ త్వ స ం ధి (4)

అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు. బహుళ మనగా అనేకవిధములుగా నని యర్థము. కాని వ్యాకర్తలు ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి, విభాష, అన్యత్వము - అని అర్థవిశేషములను నాలుగు విధములుగా చెప్పిరి. ప్రవృత్తి యనగా నిత్యముగా వచ్చుట; అప్రవృత్తి యనగా నిత్యముగా రాకుండుట; విభాష అనగా వచ్చుటయు రాకుండుటయు రెండును అగుట; అన్యత్వము అనగా మరొకసూత్రము ప్రవర్తించుటవలన వేరు విధముగా అగుట.

ఈ నాలుగు విశేషములును బాహుళికమును విధించి
నపుడెల్ల వర్తిల్ల నక్కరలేదు. ఇక్కడ విభావకు క్రిందివి ఉదా
హరణములు-

$$\begin{aligned} \text{మేన} &+ \text{అల్లుడు} = \begin{cases} \text{మేనల్లుడు} \\ \text{మేనయల్లుడు} \end{cases} \\ \text{పుట్టిన} &+ \text{ఇల్లు} = \begin{cases} \text{పుట్టినిల్లు} \\ \text{పుట్టినయిల్లు} \end{cases} \\ \text{చూడక} &+ \text{ఉండెను} = \begin{cases} \text{చూడకుండెను} \\ \text{చూడకయిండెను} \end{cases} \end{aligned}$$

మొదటివి సంధి వచ్చిన రూపములు; రెండవవి సంధి
రాని రూపములు.

బాహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధ
నాంతములకు సంధి లేదు. స్త్రీలను చెప్పనట్టి పదములకు,
సంస్కృత పాకృత తుల్యము లగు పదములకు, అంతమందు
సంబోధనమును గల పదములకును సంధి లేదని యర్థము. ఇది
అప్రవృత్తి.

$$\begin{aligned} \text{అమ్మ} &+ \text{ఇచ్చెను} = \text{అమ్మయిచ్చెను} \\ \text{దూత} &+ \text{ఇతడు} = \text{దూతయితడు} \\ \text{చెలువుడ} &+ \text{ఇందము} = \text{చెలువుడయిందము} \end{aligned}$$

అమ్మ స్త్రీవాచకము- దూత తత్సమము- చెలువుడ
సంబోధనాంతము. అందువలననే సంధి రాక స్వరంబుకంటెం
బరం బయిన స్వరంబునకు యడాగమమైనది.

“ఆధునికకృతులం దొకానొకచోట స్త్రీవాచక తత్స
మంబులకు సంధి గానంబడియెను.”

గంగ + అనుకాసె = గంగనుకాసె

గంగ తత్సమము- అందువలన సంధి కారాదు. అయి
నను కవి ప్రయోగించెను. అట్లే నెలఁత + ఇచ్చెను = నెలఁత
యిచ్చెను అని కావలసియుండగా “నెలఁతిచ్చెను” అని స్త్రీ
వాచకమునకు కవి సంధిచేసెను.

“వెలయాల్వాదుల సంధి లేమి బాహుళకముచేతనే
యని యూహించునది”. వెల + ఆలు = వెలయాలు అని
మాత్రమే యగుచున్నది. “వెలాలు” అను రూపము లేదు.
ఇక్కడకూడ సూత్రమునకు అప్రవృత్తియే.

‘సంస్కృతీయంబునకు సంధి యగు నని యధర్వణా
చార్యులు చెప్పిరి గాని దానికిం బూర్వకావ్యంబులందుఁ
బ్రయోగంబు మృగ్యంబు.’ మృగ్యము అనగా వెదకదగిన దని
యర్థము; లేదు అనియే భావము. “కుత్రచిత్ సంస్కృతీ
యోఽపి ప్రాణోఽవ్యత శ్చ్యుతో భవేత్” అని అధర్వణా
చార్యులనెను. ఒకానొకప్పుడు సంస్కృతీయ మగు స్వరము
కూడ లోపించిన దగును అని అర్థము. దానికి వ్యాఖ్యివ్రాయుచు
అహోబలపతి “సంస్కృత సమాంత స్థితస్యాచోఽపి
క్వచిత్సంధిః” అనెను. సంస్కృతసమముల అంతమందున్న

అచ్చునకుకూడ కొన్ని చోట్ల సంధియగునని యర్థము. చిన్నయ నూరి ఇట్టిది మృగ్యము అని వ్రాసి నిరాకరించెను.

★ కాని పై అధర్వణుని కారిక అయ్య, అన్న మున్నగు పూజ్యతావాచకాదిపదములు పరమం దున్నపుడు సంస్కృతీయములకును సంధి యగు ననియే తెల్పెను. దీనిని గ్రహించియే ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త సంధిపరిచ్ఛేదము మొదటనే “శ్రేష్ఠతావాచకంబు లగు నార్యాంబాద్యర్థకశబ్దములు పరంబు లగుచో నన్నియచ్చులకును సంధి నిత్యము” అని సూత్రించెను. దీనివలన రామ + అయ్య = రామయ్య అని సీత + అమ్మ = సీతమ్మ అని సిద్ధించుచున్నవి. సూరి బాహుళిక మని తెల్పి విభాషకు, అప్రవృత్తికి మాత్రమే యుదాహరణములు చూపెను. ఈ ప్రౌఢవ్యాకరణసూత్రము ప్రవృత్తికి ఉదాహరణము కాగలదు.

ఇ త్వ సంధి [5-8]

“ఏమ్యాదుల యిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు” ఏమి, మఱి, కిషష్ఠి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి- ఇది ఆకృతిగణంబు. ఆకృతిగణము అనగా పోలికనుబట్టి యూహింపదగిన గణ మని యర్థము. “ఇత్తు” నకు అనక “ఏమ్యాదుల యిత్తునకు” అని యనుటవలన అన్నియికారిములకును సంధి చేయరాదని తెలుచున్నది.

ఏమి + అంటివి = ఏమంటివి; ఏమి యంటివి
 మఱి + ఏమి = మఱేమి; మఱియేమి
 హరికిన్ + ఇచ్చె = హరికిచ్చె; హరికి నిచ్చె

కిషష్టి యనగా షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన “కి” యని యర్థము. సూరి మతమున షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయము “కు” అనునదే కాని “కి” కాదు. తత్సమపరిచ్ఛేదమందలి “ఇకా రంబుమీఁది కునువు క్రియావిభక్తుల యుత్పంబున కిత్వంబగు” అను ఇరువదారవ సూత్రముచేత “హరి + కు” అన్నప్పుడు “కు” లోని ఉకారము ఇత్వమును బొంది “కి” ఐనది. ఇట్టిది కిషష్టి.

క్రియాపదములం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును.

వచ్చిరి + అప్పుడు = { వచ్చి రప్పుడు
 వచ్చిరి యప్పుడు
 వచ్చితిమి + ఇప్పుడు = { వచ్చితి మిప్పుడు
 వచ్చితిమి యిప్పుడు

“వచ్చిరి” అనునది ప్రథమపురుష బహువచనము. “వచ్చితిమి” ఉత్తమపురుష బహువచనము. రెండును భూత కాలికములు. భూతకాలిక ప్రథమపురుష బహువచన రూపమందలి కడపటి యిత్తునకు, భూతకాలికమైన ఉత్తమపురుష బహువచన రూపమందలి కడపటియిత్తునకు సంధి వికల్పమని తేలినది.

ఏకవచనమున ప్రథమపురుష “వచ్చెను” అగును. కావున ఇత్వసంధివిషయమున దాని ప్రసక్తి లేదు. ఏకవచన

మున ఉత్తమపురుష “వచ్చితిని” అగును. ఇది ద్రుతప్రకృతి కము. “ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు” అను తొమ్మిదవ సూత్రమువలన దీనికి సంధి నిషేధింపబడినది. “వచ్చితి నిప్పుడు” అనునది సంధి రాని రూపము. కావున భూతకాలోత్తమపురుషైక వచనమునకు సంధిలేదు.

ఉత్తమ ప్రథమపురుషులను గూర్చి చెప్పినపిమ్మట సూరి “మధ్యమ పురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగు” నని నిత్యత్వమును విధించెను.

ఏలితివి + అపుడు = ఏలితివపుడు

ఏలితి + ఇపుడు = ఏలితిపుడు

ఏలితిరి + ఇపుడు = ఏలితిరిపుడు

“త్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు” త్వార్థ మనగా వచ్చి, పోయి, చూచి మున్నగు భూతకాలికమైన అసమాపక క్రియలను దెల్పునది. త్వార్థమైన యికారమునకు సంధిని సూరి నిషేధించెను. వచ్చి + ఇచ్చెను = వచ్చియిచ్చెను అనియే కావలయును; వచ్చిచ్చెను కారాదు.

ఈ విషయమున సూరికి పట్టుదల యెక్కువ. పదవ సూత్రమున ఆమ్రేడితమునుగూర్చి చెప్పించు, పనికట్టుకొని “ఏగి ఏగి యనుచో త్వార్థం బగుట సంధిలేదు” అనెను.

కాని చిన్నయసూరి సంస్కృతమున వ్రాసిన “సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము” న “క్వాపిసవణ్ణేదృశ్యతే” అని

అక్కడక్కడ క్వార్థకమైన ఇత్యమునకు సవర్ణములతో సంధి కన్పించుచున్న దని అంగీకరించెను. దీనినిబట్టి ఇత్యమునకు ఇ ఈ ఎ ఏ లతో సంధి జరుగుచున్నదనియే అంగీకరించి నట్లయినది.

నన్నయ కావ్యమున క్వార్థరేకారసంధి లేదు. తిక్కన కూడ భారతమున నెక్కడను చేయలేదు. తరువాతి గ్రంథము లందు “ఎఱింగెఱింగి” మున్నగు చోటులందువలె ఇత్యమునకు సవర్ణములతో సంధి అక్కడక్కడ కనబడుచున్నది. కావుననే సూరి మహాకవిప్రయోగము కానందువలన దీనిని తన చివరి రచనయైన బాలవ్యాకరణమున “క్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు” అని నిత్యముగా నిషేధించెను.

ద్రు త ప్ర కృ తి క స ం ధి [9]

“ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదు”

ఇఁక, ఇఁగ, ఎట్టకేలకు, ఎట్టకేని— ఈయవి యిఁకాదు లని యెఱుంగునది. వీనికి సంధి వైకల్పికము.

$$\text{ఇఁకన్} \quad + \quad \text{అనెను} \quad = \begin{cases} \text{ఇఁ క నెను} \\ \text{ఇఁక ననెను} \end{cases}$$

$$\text{ఇఁగన్} \quad + \quad \text{అతఁడు} \quad = \begin{cases} \text{ఇఁ గ తఁడు} \\ \text{ఇఁగ నతఁడు} \end{cases}$$

$$\text{ఎట్టకేలకున్} \quad + \quad \text{ఆమె} \quad = \begin{cases} \text{ఎట్టకేల కామె} \\ \text{ఎట్టకేలకు నామె} \end{cases}$$

$$\text{ఎట్టకేనిన్} + \text{ఉండెను} = \begin{cases} \text{ఎట్టకే నుండెను} \\ \text{ఎట్టకేని నుండెను} \end{cases}$$

పైవిధముగా వైకల్పిక సంధి వచ్చును. వీనికికాక, తక్కిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదని నిషేధించుట ఈసూత్రమున ప్రథమభాగము. తక్కినద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదు.

వచ్చున్ + ఇపుడు = వచ్చునిపుడు (తద్ధర్మార్థకము)

చూడన్ + అయితి = చూడనయితి (వ్యతిరేకార్థకము)

ఉండెడిన్ + అతఁడు = ఉండెడినతఁడు (తద్ధర్మార్థకము)

ఇట్లే మిగిలిన ద్రుతప్రకృతికరూపములకును సంధి లేదని యర్థమగుచున్నది. కాని “ప్రథమేతర విభక్తిశత్రర్థ చువర్ణంబు లందున్న యుకారంబునకు సంధి వైకల్పికంబుగా నగు” అను రెండవసూత్రముచేత నన్నున్, నా కొఱకున్, నా యందున్, ఇందున్, ఎందున్, వచ్చుచున్ వంటి ద్రుతప్రకృతికములకు వైకల్పికసంధి విధింపబడినది.

తొమ్మిదవసూత్రమే సర్వత్ర వర్తించినచో రెండవ సూత్రము ప్రవర్తించుటకు అవకాశమే యుండదు. అందువలన సూత్రము నిష్ప్రయోజక మగును. “నిరవకాశాహి విధయ స్సావకాశాన్ విధీన్ బాధన్తే” నిరవకాశము లయిన విధులు సావకాశము లయిన విధులను బాధించునని యర్థము. తొమ్మిదవసూత్రము సావకాశము. రెండవసూత్రము ప్రవర్తించినను తొమ్మిదవసూత్రము ప్రవర్తించుట కింకను అవకాశము గలదు.

కావున నిరవకాశమగు “ప్రథమావిభక్తి” సూత్రము సావకాశ మగు ఇఁకాదుల సూత్రమును బాధించును. అనఁగా ప్రథమేతరవిభక్తి, శత్రర్థచువర్ణములందున్న ఉకారమునకును, ఇఁకాదులకును దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి పూర్తిగా నిషేధింపబడిన దని పిండితార్థము.

ఆమ్రేడితసంధి [10]

“ద్విరుక్తముయొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనంబడు.” ఒకేమాట రెండుసారు లుచ్చరింపబడినచో, అందు రెండవ సారి ఉచ్చరింపబడినమాటను “ఆమ్రేడితము” అని యందురు.

“అచ్చున కామ్రేడితంబు పరం బగునపుడు సంధి తఱుచుగ నగు.”

ఔర	+	ఔర	=	ఔరౌర
ఆహ	+	ఆహ	=	ఆహాహ
ఓహా	+	ఓహా	=	ఓహాహా
ఎట్టూ	+	ఎట్టూ	=	ఎట్టేట్టూ

తెలుగునందు దీర్ఘమునకు సంధి వచ్చు ప్రదేశ మిది యొక్కటియే. సంధి తఱుచుగ నగు ననుటచేత ఒకానొక చోట వికల్పసంధికూడ కల దని తాత్పర్యము.

ఏమి + ఏమి = ఏమేమి; ఏమియేమి.

క్వార్థంబైన యి కారమునకు సంధి లేదు అను నిషేధము వలన “ఏగి”చివరి “ఇ” త్వమునకు ఆమ్రేడితము పర

మైనప్పుడు సంధి కాదు. సంధికానిచో యడాగమ మగును కనుక “ఏగి యేగి” అను రూప మొక్కటియే యేర్పడును.

షదమధ్యసంధి (11)

“అంద్యవగాగమంబులు దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరం బగునపు డచ్చునకు సంధి యగు.”

అషదము అనగా ప్రత్యయము, ఆగమము మున్నగునది. అందు — సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము; అవ — పూర్ణార్థము నందగు ఆగమము.

ఇవికాక ఇతరప్రత్యయములు కాని, ఆగమములు కాని పరం బగునప్పుడు సంధి యగు.

మూర + ఎడు = మూరెడు	} పరిమార్థక ప్రత్యయము
వీసె + ఎడు = వీసెడు	
అర్థ + ఇంచు = అర్థించు	} ఇంచుగాగమము
నిర్జ్వి + ఇంచు = నిర్జ్వించు	

అందు, అవ. అనునవి పర మగునప్పుడు యథాసంభవ ముగా గ్రహింపవలయును. అనగా ప్రయోగమునుబట్టి తెలిసికొనవలయు నని యర్థము.

రాముల + అందు = రాములందు; రాములయందు

హరి + అందు = హరియందు

ఎనిమిది + అవ(ది) = ఎనిమిదవది; ఎనిమిదియవది

పదమునకు పదమునకు గల్లు సంధికాక, పదమునకు అపదమునకు వచ్చు సంధి యగుటచే దీనిని “పదమధ్యసంధి” అందురు. ఇంతవరకు నూరి చేసిన నిర్వచనమునకు సరిపడునట్టి సంధినిగురించి చూచితిమి. ఇది స్వరసంధి.

ద్విరుక్తటకారము [12]

ద్విరుక్తము, ద్విత్వము, ద్విర్వచనము అనునవి సమానార్థకములు. ద్విరుక్తటకార మనగా ట కారము పునరుక్తమగుట.

“కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల ట డ ల కచ్చు పరమగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు”

కుఱు + ఉసురు = కుట్టుసురు

“కుఱు” నకు చిట్టచివరి యక్షరము ఉత్పవిశిష్టమైన “ఱ”. దానికి పరమందు ‘ఉసురు’ లోని మొదటి వర్ణము “ఉ” ఉన్నది. అందువలన “ఱ” కు ద్విరుక్తటకారము (ట్ + ట) వచ్చినది. పూర్వశబ్దమున “ఱ” ఉత్పవిశిష్టము కావున ద్విరుక్తటకారము కూడ ఉత్పవిశిష్టమే కావలయును (ట్ + ట + ఉ). ఇట్లు ఏర్పడిన రూప మిది—

కుట్టు + ఉసురు

సంధి రాగా “కుట్టుసురు” అయినది. ఇట్లే

చిఱు	+	ఎలుక	=	చిట్టెలుక
నడు	+	ఇల్లు	=	నట్టిల్లు
నిడు	+	ఊరువు	=	నిట్టూరువు

కుఱు, చిఱు, నడు, నిడు- అను శబ్దములకు ప్రాథమిక రూపములు కుఱుచ, చిఱుత, నడుము, నిడుద అనునవి. ఆచ్ఛిక వృత్తియందు వాని కడపటి యక్షరములు లోపించును. అప్పుడవి పైవిధముగా నేర్పడును. కుట్టుసురు మున్నగునవి సమస్త పదములు. వ్యస్తములైనపుడు కుఱుచ యసురు, చిఱుత యెలుక, నడుమిల్లు, నిడుదయూరుపు- అని కావచ్చును. సూత్రమున సూరి సమాసమునం దని చెప్పకున్నను సమాసవృత్తియందుమాత్రమే యగు అంతిమాక్షరలోపముగల పదములనే ఉదాహరణయందు పేర్కొనుటవలన ఈ సంధి సమాసవిధియందే ప్రవర్తించు నని చెప్పనగును. దీనిని గమనింపని కొందరు

“కడు + ఎదురు = కట్టెదురు” అను ఉదాహరణమును జూచి సూరి యిక్కడ ద్విరుక్తటకారవిధి వైకల్పిక మని నవరించుకొనవలసిన దని నిర్ణయించుచున్నారు. ఆ నిర్ణయము భ్రాంతిమూలకము. సమాసమైనపుడు

“కడు + ఎదురు = కట్టెదురు” అనియే యగును. సమాసము కానపుడు

“కడు + ఎదురు = కడునెదురు” అని యగును. కడు నడలు, కడునెండ మున్నగు ప్రయోగము లిట్టి వ్యస్తరూపములు.

గ స డ ద వ లు [13-15]

“ప్రథమమీడి పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగా నగు.” పరుషము లయిన క చ ట త ప లతో పాటు దంత్యచకారముకూడ గ్రాహ్యము.

ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయములు- డు, ము, వు- లు, మొదటి మూడును ఏకవచనమున, నాలుగవది బహువచనమున వచ్చును.

ప్రథమమీద వచ్చిన పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగా నగును. అనుటచే

వాఁడు	+కొట్టె	=వాఁడుగొట్టె; వాఁడు కొట్టె
అపుడు	+చనియె	=అపుడుచనియె; అపుడు చనియె
నీవు	+టక్కరివి	=నీవుడక్కరివి; నీవు టక్కరివి
మీరు	+తలఁడు	=మీరు దలఁడు; మీరు తలఁడు
వారు	+పోరు	=వారు పోరు; వారు పోరు

పై ఉదాహరణము లన్నిటియందు సూత్రము వికల్పముగా ప్రవర్తించినది. పూర్వపదములు రెండును తెనుగులే. అందువలన ఆచ్ఛిక మైన ప్రథమమీది ఆచ్ఛికపరుషములకు గ స డ ద వ లు వికల్పముగా నగు ననవచ్చును. పూర్వపదము లన్నియును ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయాంతములు కాకపోయినను వాని నట్లే గణింపనగును. రెండవ ఉదాహరణమున కాక, తక్కిన యన్నింటియందును పూర్వపదములు కర్తృపదములు.

ఇచ్చట ఆఖ్యాతము, అనగా క్రియ కర్తను చెప్పినది కావున దానికి ప్రథమ యగును. కారకపరిచ్ఛేదము మొదటి సూత్రమున “ప్రాతిపదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమ యగు”ననుటచే వీనిని ప్రథమావిభక్త్యంతములుగనే గణింపనగును.

ఉదాహరణములందు “అప్పుడు” అనునది మిగిలినది. అప్పుడుకూడ ప్రథమావిభక్త్యంతము కాదు. దానికి సమాధానముగా సూరి “అప్పు డిప్పు డెప్పు డను శబ్దములు నిత్యైకవచనాంతములు” అని వివరించెను. ఇట్లునుటవలన ఆ శబ్దములకు ప్రథమావిభక్త్యంతరూపము కలుగుచున్నది. నన్నయభట్టు కళలనుగూర్చి చెప్పుచు “సున్” అను ప్రత్యాహారముచేత ప్రథమావిభక్తిని చెప్పియు “యదా తదా కిమేవాం శ్చ” అని “ఎప్పుడు, అప్పుడు” అను శబ్దములను మరల చెప్పెను. “ఎప్పుడు, అప్పుడు” అనునవి ప్రథకమైకవచనాంతములే ఐనచో, మొదటిలో ‘సున్’ అనుదానిచేతనే ప్రథమావిభక్తిని చెప్పియుండుటవలన, మరల ఏల చెప్పవలయును? అని ప్రశ్న వేసికొనెను. దానికి సమాధానముగా ‘ప్రపంచార్థము’ అని చెప్పెను. అనగా మొదట ప్రథమావిభక్తిని చెప్పియు, ‘ఎప్పుడు - అప్పుడు’ అనువానిని మరల చెప్పట స్పష్టతకొర కని యర్థము. దానినిబట్టి పై ఉదాహరణములందలి ‘అప్పుడు’ అనుశబ్దము నిత్యైకవచనాంతమై ప్రథమావిభక్త్యంతరూపము నొందుచున్నది.

నూత్రమున 'ప్రథమమీది పరుషములకు' అని యనుట వలన గ స డ ద వ విధి సమాసపదములకు కాదని తేలుచున్నది. 'సమాసవిభక్తికి లోపం బగు'నని నూరి సమాస పరిచ్ఛేదము ఇరువదై దవ నూత్రమున దెలిపెను. 'ప్రథమ'తో ప్రసక్తియుండుటవలన సమాసమున ఈ నూత్రము ప్రవర్తింపదు

అట్లే పరుషములకు గసడదవలు కళ లగు క్రియాపదముల మీదకూడ వికల్పముగ వచ్చుచున్నవి. ఇవి అన్యత్వమునకు ఉదాహరణములు :

$$\begin{array}{lcl} \text{రారు} & + & \text{కదా} = \text{రారు గదా; రారు కదా} \\ \text{వత్తురు} & + & \text{పోదురు} = \text{వత్తురు వోదురు; వత్తురు పోదురు.} \end{array}$$

ఇంక పూర్వపదము తెనుగు, ఉత్తరపదము సంస్కృతమును అయిన ఏమగును ?

'తెనుగులమీద సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవలు రావు' అని చిన్నయనూరి గసడదవవిధిని నిత్యముగా నిషేధించెను.

$$\text{వాఁడు} + \text{కంసారి} = \text{వాఁడు కంసారి}$$

'వాఁడు' అనునది తెనుగుపదము. 'కంసారి' సంస్కృత సమము. అందువలన తెనుగుప్రథమమీద సాంస్కృతిక పరుషమైన "క" కారమునకు "గ" రాలేదు. "క" కారము "క" కారముగనే నిలిచిపోయినది. ఇట్లే

వీడు + చక్రపాణి = వీడు చక్రపాణి
 ఆయది + టంకృతి = ఆయది టంకృతి
 అది + తథ్యము = అది తథ్యము
 ఇది + పథ్యము = ఇది పథ్యము

మున్నగు వానియందు “స, డ, ద, వ”లు రాలేదు. నూరి యీ విధముగా నిత్యముగా నిషేధించినను, ప్రయోగముల యందు మాత్రము ప్రవృత్తి కనిపించుచున్నది.

“అది మొదలుగాఁగ విష్ణుని

మది నిల్పి యతండు నాకు మగఁ డగునని యి

ట్లు దపంబు సేయుచుండెద” అని తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమున తెనుగుమీది సంస్కృత తకారమునకు “ద” చేసెను. ఇట్లు + తపంబు = ఇట్లు దపంబు.

అట్లే

ఎవ్వండు + పరించెడు వాడు = ఎవ్వండు పరించెడువాడు
 పెంపు + పరీక్షింప మొ = పెంపు పరీక్షింప మొ
 వీరల్ + కోపించిన = వీర ల్కోపించిన

అను ప్రయోగములందు “ప” స్థానముప “వ” యును “క” స్థానమున “గ” యును కన్పించుచున్నవి. అవన్నియును ప్రాసస్థానముననే యున్నవి. అందువలననే ప్రౌఢ వ్యాకరణకర్త “కొన్ని యెడలఁ దెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక క త ప లకు గ ద వ లు గానంబడియెడి” అని సూత్రించి, “కొన్ని యెడల ననఁగా బ్రాసంబులం దని యర్థము” అని వివరించెను.

ఇంతవరకు వ్యస్త పదముల యందలి గ స డ ద వ విధిని తెల్పి సూరి సమాసమునందలి విధిని యిప్పుడు తెల్పుచుండెను. “ద్వంద్వంబునం బదంబు పయి పరుషములకు గ స డ ద వ లగు.”

ఉభయపద ప్రాధాన్యము గల సమాసము ద్వంద్వము. మనకు ఆచ్ఛిక ద్వంద్వమే ప్రస్తుత విషయము. అనగా పై సూత్రమునకు ప్రవృత్తి ఆచ్ఛిక ద్వంద్వములందు మాత్రమే. ఇట్లనుటవలన

“మాతాపితలు” మున్నగుచోట “వాదేశము” లేదు. కూర + కాయ = కూరగాయలు.

పైది ఆచ్ఛికద్వంద్వము. “కూర” మొదటి పదము. “కాయ” రెండవ పదము. పదముమీద వచ్చిన ‘కాయ’లోని మొదటి అక్షరమైన ‘క’ కారమునకు ‘గ’ కారము వచ్చినది. ఇట్లే

కాలు + చేయి = కాలుసేతులు

టక్కు + టెక్కు = టక్కు డెక్కులు

తల్లి + తండ్రి = తల్లిదండ్రులు

ఊరు + పల్లె = ఊరుపల్లెలు

మున్నగునవి యగును. సూరి మతమునుబట్టి ఇది నిత్యము. కాని దీనికి భిన్నముగా కొన్ని ప్రయోగములు కన్పించుచున్నవి. అంద చందములు, అప్పాచెల్లెండు, కండ తుండెములు, రాకపోకలు.

అందము + చందము = అందచందములు

సూరిప్రకారము “చ” కారమునకు “స” రావలసియున్నను ప్రయోగమున అట్లు రాలేదు. తక్కినవికూడ అట్టివే. అందు వలననే ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త “కొన్నియెడల ద్వంద్వంబునం బదంబుమీఁది చ త ప లకు స ద వ లు గానంబడవు” అని సూత్రించెను.

సూరి గ స డ ద వ విధిని బహుళము చేసెను. ఇందు ప్రవృత్తికి, అప్రవృత్తికి, విభాషకు, అన్యత్వమునకు ఉదాహరణములు గలవు.

ద్రు త కౌ ర్య ము లు [16-27]

“ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళములగు” ద్రుతమునకు ప్రకృతి యైనది ద్రుతప్రకృతికము. దానిమీఁద వచ్చు పరుషములు నిత్యముగా సరళము లగు నని యర్థము. పరుషములు క చ ట త ప లు- సరళములు గ జ డ ద బ లు. “దంత్యతాలవ్యంబు లయిన చ జ లు సవర్ణంబులు” అని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమున ఏడవనూత్రమున సూరి తెలిపెను. దానిని బట్టి పరుషములందు దంత్య చ కారమును, సరళములందు దంత్య జ కారమును కూడ గ్రహింపవలయును.

పూచెను + కలువలు = పూచెను గలువలు

తోఁచెను + చుక్కలు = తోఁచెను జుక్కలు

చేసెను + టక్కులు = చేసెను డక్కులు

నెగడెను + తమములు = నెగడెను దమములు

మొగిడెను + పద్మము = మొగిడెను బద్మము

పై ఉదాహరణములందు ద్రుతముమీదనున్న “కచటతప” లకు “గజడదబ”లు ఐనవి. ఇట్లు పరుషముల స్థానములో వచ్చిన సరళములను ఆదేశసరళములు అని అందురు.

“ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష పగు.”

సంశ్లేష మనగా మీది హల్లుతో కూడుకొనుట. బిందు వనగా అర్ధానుస్వారము కాని, పూర్ణానుస్వారము కాని. ద్రుతముమీది పరుషములు సరళములు కాగా, అట్లేర్పడిన సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు అరసున్నకాని, నిండు సున్నకాని, మీదిహల్లుతో కలయిక కాని యగు నని యర్థము.

పూచెను గలువలు - పూచెం గలువలు (నిండుసున్న)

పూచెను గలువలు - పూచెఁ గలువలు (అరసున్న)

పూచెను గలువలు - పూచెన్గలువలు (సంశ్లేష)

ఇట్లే ఉదాహరణములు ఊహించుకొనుము. ఈ మూడు రూపములు మాత్రమే కాక మరొకరూపము కూడ కలదు. దానిని సూరి “పక్షంబున స్వత్వం బగు” నని వివరణమందు తెలిపెను. స్వత్వం బనగా ద్రుతమునకు ప్రకృతి భావము. సూరి యుద్దేశమున ఉత్పత్తివిశిష్టమైన ‘ను’ మాత్రమే ద్రుతము.

అందువలన ప్రకృతిభావము రాగా ద్రుతస్థానమున “ను” అనియే నిలుచును- పూచెను గలువలు.

ద్రుతమునకు పరుషములు పరమం దున్నపుడు వచ్చు కార్యములను పైని చెప్పి, సూరి సరళస్థిరంబుల విషయము ఇట్లు చెప్పుచుండెను.

“ద్రుతమునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లోప సంశ్లేషంబులు విభాష నగు.”

సరళాక్షరములు గాని, స్థిరాక్షరములు గాని పరమందున్నపుడు ద్రుతమునకు లోపము కాని, సంశ్లేషము కాని విభాష నగు. “పక్షంబున స్వత్వం బగు” అని పూర్వసూత్రమున తెల్పిన అంశమును ఇక్కడ అన్వయించుకోవలయును. అపుడు లోపము వలన ఒకరూపము, సంశ్లేషమువలన ఒకరూపము, స్వత్వము వలన ఒకరూపము- మూడురూపములు సిద్ధించును.

$$\text{వచ్చెను} + \text{గోవులు} = \begin{cases} \text{వచ్చె గోవులు (లోపము)} \\ \text{వచ్చెన్గోవులు (సంశ్లేష)} \\ \text{వచ్చెను గోవులు (స్వత్వము)} \end{cases}$$

$$\text{మెఱసెను} + \text{ఖడ్గము} = \begin{cases} \text{మెఱసె ఖడ్గము (లోపము)} \\ \text{మెఱసెన్ఖడ్గము (సంశ్లేష)} \\ \text{మెఱసెను ఖడ్గము (స్వత్వము)} \end{cases}$$

ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము మొదటిసూత్రమున “పదాద్యంబులు ఋ ఌ వర్ణంబులు ర ల తుల్యంబులు” అని సూరి నిర్ణ

యించెను. అందువలన ఋగ్వ వర్ణంబులు ర ల తుల్యములై స్థిరసామ్యమును బొందుచున్నవి. కావుననే అతడు +ఋషి- అన్నపుడు “ఉత్తున కచ్చ పరం బగునపుడు సంధి యగు” నను నిత్యసూత్ర మున్నప్పటికిని సంధి రాలేదు. ఆ +ఋషి- అన్నప్పుడు “సంధి లేనిచో యడాగమము” కావలసియున్నను యడాగమము లేదు. ద్రుతముమీద “ఋగ్” లు వచ్చినట్లయిన వానిని “ర ల”లవలె గ్రహించి వాని కగు కార్యములు వీనికిని చేయవలయును.

$$వచ్చెను + ఋషి = \begin{cases} వచ్చె ఋషి & (లోపము) \\ వచ్చెన్ ఋషి & (సంశ్లేష) \\ వచ్చెను ఋషి & (స్వత్వము) \end{cases}$$

పై వివేచనవలన సరళములు, స్థిరములు పరము లగునపుడు + బిందువు రాదని స్పష్టముగా తేలినది. కాని ప్రయోగములందు కొన్ని చోట్ల సరళములు, వర్గయుక్తులు పరమైనపుడుకూడ పూర్ణ బిందువు కనబడుచున్నది. వర్గయుక్తులనగా వర్గాక్షరము లందు రెండు నాలు గక్షరములు. అవి ఇవి - ఖ, ఘ, ఞ, ఝ, ఠ, డ, ఢ, ధ, ఫ, భ. అందువలన చిన్నయసూరి “వర్గయుక్త సరళములు పరము లగునపు డొకానొక చో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును గానంబడియెడి” అని సూత్రించెను.

$$\begin{aligned} వచ్చెను + ధాత్రీపతి &= వచ్చెం ధాత్రీపతి \\ పాడెను + గంధర్వుఁడు &= పాడెం గంధర్వుఁడు \\ కన్ + దోయి &= కందోయి \end{aligned}$$

చివరి యుదాహరణమున నున్న “న” కారమును ద్రుత మనుటకు వీలుకాదు. కాని సూరి “న కారంబు ద్రుతంబు” అని సంజ్ఞ పదునొకండవ సూత్రమునందు చెప్పటవలన ఆయన మతమున ద్రుత మననేమో స్పష్టముకాదు. ఉదాహరణము లనుబట్టియే గ్రహింపవలయును. ఉత్పత్తివిశిష్టమయిన నకారము ద్రుతముగా ఆయన ఉద్దేశ్యమని అంతకుముందు అనుకొంటిమి. ప్రస్తుతమునకు వత్తము. ఇక్కడ పూర్వశబ్దము కన్ను.

ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదమున ఏడవసూత్రమున “అ కారంబు క్రింది అ కారంబునకుం దుది ను లు ల క్రింది న ల లకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు” అనుటవలన “కన్ను” “కను” అయినది. అదే పరిచ్ఛేదమున పదునారవసూత్రమున “పదాంతంబు లయి యసంయుక్తంబులయిన ను లు దు ల యుత్పంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు” అనుటవలన “కను”- “కన్” అయినది. దీనిని ద్రుతాంతముగా గ్రహించుట కేవలము ప్రక్రియాసౌలభ్యముకొరకే యనుట యుచితము.

“అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపము బహుళముగా నగు.” అవసానము అనగా వాక్యము చివర.

“ను” అను ద్రుతముపై నున్న ఉత్పము ద్రుతస్వరము. వాడు వచ్చెను - వాడు వచ్చెన్ (ద్రుతస్వరలోపము)
వాడు వచ్చె - (ద్రుతలోపము)

ఈ లోపము పద్యాంతములయందు ఆ పద్యమునందలి గణము లనుబట్టి యుండును. చివర గురు పున్నగణము లయిన ద్రుత స్వరమునకు లోపము రావచ్చును; ప్రకృతిభావము వచ్చిన ఛందస్సు తప్పును గాన అచ్చటి ద్రుతమునకు స్వత్వమురాదు. “కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి”

అదియునున్గాక - అది + ఉను + ను + గాక.

“అది” అను శబ్దముపై “ఉను” అను సముచ్చయార్థకము చేరినది. “ఉను” ద్రుతప్రకృతికము. “అదియును” అయినది.

“అదియును” అనుదానిపై మరల ద్రుతము వచ్చి అదియును + ను + గాక = అదియునుంగాక - అయినది. దివంబును + ను + బోలె = దివంబునుంబోలె.

సూత్రమున “కానంబడియెడి” అని చెప్పటచేత ప్రయోగము లున్నవని యంగీకరించుట మాత్రమే కాని యిట్లు ద్రుతముపై ద్రుతము నుంచవలయునని సూరి విధించుటలేదు. అర్థవిశేషబోధయందు ఈ “న” కారము వచ్చుచున్నది క్రియారూపములమీదకూడ ఇట్టి “న” కారము భారతాదులయందు కన్పించుచున్నది. “అరు దా దేవునియందుఁ గంటి నొకకృత్యం బెవ్వరుం జేయరున్;” “అంతకుఁజాలరుంజుమీ” - వీనికికూడ సూరి అవకాశమును గల్పింపలేదు.

“అట యిక చుడు శబ్దంబులం దప్ప నుడి తొలి
హ్రస్వంబుమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును
లేవు.”

అట, ఇక, చుడు - అను శబ్దములందు దక్క-
పదాదినిగల హ్రస్వముమీఁద ఖండబిందువు గాని, ద్రుతము
నకు లోపముగాని కలుగవు. శబ్దము లని చెప్పటచేత “ఎఁడు”
అను ప్రత్యయమునందు తొలిహ్రస్వముపై ఖండబిందు వుండు
టకు ఆక్షేపణ లేదు.

ముందు + కొంగు

ఈ పరిచ్ఛేదమున ముప్పదియారవసూత్రమున “సమా-
సంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చమీఁది వర్ణంబుల కెల్ల
లోపంబు బహుళంబుగా నగు” అనుటచే - ము + కొంగు
అయినది. తరువాతీసూత్రమున “లుప్తశేషంబునకుం బరుష
ములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు” అనుటచే
ము + ను + కొంగు - ము + ను + గొంగు అయినది.
“ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషము
విభాషనగు” ననుటచే - ముంగొంగు, ముఁగొంగు, మున్గొంగు -
అని మూడురూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఈ సూత్రమున
‘నుడి తొలిహ్రస్వము మీఁద ఖండబిందువు లే’ దనుటవలన
“ముఁగొంగు” అను అనిష్టరూపము పరిహరింపబడుచున్నది.
అట్లే కొంబసిడి అనునదికూడ. కన్ + దోయి - సంధిపరి

చేదము పందొమ్మిదవసూత్రమున “వర్గయుక్సరళములుపరము
 లగునపు డొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందువునుగానం
 బడియెడి” అనుటచేతనే ‘కందోయి’ సిద్ధించినది. కాని దానికి
 పూర్వమందుండు సూత్రము “ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు
 పరంగు లగునపుడు లోపసంశ్లేషంబులు విభాష నగు” అను
 టచే “కన్దోయి” అనురూపము “కదోయి” అను రూపము
 కలుగుచున్నవి. ఈ సూత్రమున “నుడి తొలిహ్రస్వముమీఁద
 ద్రుతమునకు లోపము లే” దనుటవలన “కదోయి” అను
 అనిష్టరూపము పరిహరింపబడినది.

అట్లే ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు
 బిందుసంశ్లేషములు, సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు ద్రుత
 మునకు లోపసంశ్లేషములు విభాష నగునని చెప్పియు “తాను
 నేను పదంబుల ద్రుతమునకు సంశ్లేషంబు లేదు” అని నిషే
 ధించెను. తాను + చదివె - తాఁ జదివె; తా న్జదివె అని
 కావలసియుండగా ఈ నిషేధమువలన “తా న్జదివె” యను
 అనిష్టరూపము పరిహరింపబడుచున్నది. ద్రుతమునకు స్వత్వము
 రాగా “తాను జదివె” అయినది. దీర్ఘముమీఁద సాధ్య
 పూర్ణము లేనందువలన “తాం జదివె” అనునట్టి రూపము
 రాదు.

తాను + వినె = తావినె; తాను వినె

తాను + చదివె = తాఁ జదివె; తాను జదివె

స మా స ద్రు త ము

“సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు”.

ఎల్ల శబ్దము ద్రుతాంతమయిన అవ్యయము. సమాసమున ద్రుతమునకు లోపము రాగా ఎల్లన్ + అర్థములు = ఎల్ల యర్థములు; ఎల్లన్ + కలుషములు = ఎల్ల కలుషములు అనియగును. వ్యస్తముగా విశేష్యములకు ముందు దీనికి ప్రయోగము లేదు. అందువలన అర్థము లెల్లన్, కలుషము లెల్లన్ - అనునట్లు విశేష్యములకు తరువాతనే దీనికి ప్రయోగము. దీనికి భిన్నముగా “ఎల్లన్ శిష్యులు” అని శ్రీనాథుడు ప్రయోగించెను. అది విశేషము.

‘సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుష సరళంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమంబగు’.

ప్రథమా విభక్త్యేకవచనము లోపించి, ఉకారము అంత మందు గల శబ్దములకు, కర్మధారయమున మువర్ణకమునకు విధించిన పుంపులకు పరుష సరళములు పరము లై నప్పుడు ‘ను’ ఆగమముగా నగును. ఆగమ మనుటవలన అదనముగా వచ్చి చేరును.

$$\text{చిగురు} + \text{కయిదుపు} = \left\{ \begin{array}{l} \text{చిగురుం గయిదుపు} \\ \text{చిగురుఁ గయిదుపు} \\ \text{చిగురు న్గయిదుపు} \end{array} \right.$$

ఉదంత స్త్రీ సమశబ్దము చిగురు. దీనికి పరుషములు పరము లై నపుడు నుగాగమమై అరసున్న, నిండుసున్న, సంశ్లేషలవలన

మూడు రూపము లగును. 'తళుకు' అను ఉదంత స్త్రీ సమ శబ్దమునకు సురళము పరమైనప్పుడు లోప సంశ్లేష పూర్ణబిందు పులవలన మూడు రూపము లేర్పడును.

$$\text{తళుకు} + \text{గజ్జెలు} = \begin{cases} \text{తళుకు గజ్జెలు} \\ \text{తళుకు న్గజ్జెలు} \\ \text{తళుకుం గజ్జెలు} \end{cases}$$

అట్లే పుంపులకు పరుషములు పరములైనపుడు మూడు రూపములు, సురళములు పరములైనపుడు మూడు రూపములు సిద్ధించును. "సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు" అనుటచే ఇక్కడ లోపము రాదా? అన్నచో విధాన సామర్థ్యమున లోపము రాదని సమాధానము. ఇక్కడ నుగాగమ మగు నని విధించుటచేత ఈ ద్రుతమునకు లోపము రాదు. వక్ష్యమాణ విధిచే, అనగా ముందు చెప్పబోవు విధిచేత ద్రుతమునకు స్వత్వము లేదు. తరువాత "సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు లేదు" అని ద్రుతమునకు ప్రకృతి భావమును నిషేధించెను.

"నలుఁగడ" మున్నగుచోట్ల ఈ యాగమము లేదని కొంద రందురు. నాలుగునకు సమాసమందు 'నలు' కాగా పరశబ్దమైన "కడలు" లోని "క" పరమం దుండగా నుగాగమము రాదని కొంద రందురు. వచ్చినచో నలుఁగడ, నలుంగడ-నలున్గడ-అను రూపములు వచ్చును.

పై సూత్రమున పరుషసరళములు పరములగునపుడే నుగాగమమును విధించెను. కాని గరువపు + మురువు = గరువపు న్మురువు అని స్థిరవర్ణము పరమైనపుడుకూడ నుగాగమము ఒకానొకచోట కన్పించుచున్న దని సూరి వివరించెను.

తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు. సమాసమునందు ద్రుతమునకు లోప మగు నని విధి యుండగా ఇక్కడ కాదని భావము. అందువలననే తలఁబ్రాలు, ఒడిఁబ్రాలు, సేసఁబ్రాలు, ఊరఁబంది, ఊరఁబిచ్చిక, తోడఁబుట్టువు, తోఁబుట్టువు, ఒల్లఁబాటు, ఒడఁబాటు - మున్న గునవి ఉదాహరణములు.

ట గ గ మ ము [28-29]

“కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చ పరం బగునపుడు టుగాగమం బగు.” ఇది నిత్యవిధి.

ఉత్తరపదప్రాధాన్యముగల సమాసము తత్పురుషము. ఇది వ్యధికరణము, సమానాధికరణము అని రెండువిధములు. ద్వితీయాదులకు మీది పదముతోడ సమాసము వ్యధికరణము. దీనినే తత్పురుష మనియు అందురు. విశేషంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణము. విశేషణవిశేష్యము లేకవిభక్తికము లయిన సమానాధికరణము అని యర్థము. దీనినే కర్మధారయము అనియు అందురు.

పై సూత్రమున “కర్మధారయంబులందు” అని బహు
వచన మువయోగించుటవలన తత్పురుషము, కర్మధారయము-
రెండును గ్రాహ్యము లగుచున్నవి.

కఱకు + అమ్ము = కఱకుటమ్ము

నిగ్గు + అద్దము = నిగ్గుటద్దము

పై రెండు ఉదాహరణములందును పూర్వపదములు రెం
డును ప్రథమావిభక్త్యంతములు; ఉదంతములు. అందువలన
ఉత్తున కచ్చు పరమైనపుడు టుగాగమమై కఱకు+టు+
అమ్ము = కఱకుటమ్ము అను రూపము సిద్ధించినది.

సరసము + అలుక — కర్మధారయములందు మువర్ణక
మునకు పుం, పులగు ననుసూత్రముచే— సరసపు+అలుక—కాగా
ప్రస్తుతసూత్రమున టుగాగమమై సరసపుటలుక అయినది.

తత్పురుషములకువేల్పుటావు, సముద్రపుటొడ్డు మున్న
గునవి ఉదాహరణములు.

సూత్రమున “ఉత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు టుగా
గమం బగు” ననుటచే ఉదంతపదము లయిన విశేషణములే
స్వీకరించినట్లయినది. కాని ప్రయోగములందు తద్భిన్నము
లకుసైతము టుగాగమము కన్పించుచున్నది—పల్లెటూరు, తేనె
టీగ, దుక్కి-పెద్దు మున్నగునవి ఉదాహరణములు.

“కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు
పరం బగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగు.”

కర్మధారయంబునందు అని ఏకవచనముననే చెప్పట
చేత ఇక్కడ తత్పురుషసమాసము గ్రాహ్యము కాదు. కర్మ
ధారయసమాసమునందు పేరు మొదలయిన శబ్దములకు అచ్చు
పర మగునపుడు టుగాగమము విభావ నగును.

పేరు + ఉరము - పేరు + టు + ఉరము = పేరుటురము;
పేరురము

చిగురు + ఆకు - చిగురు + టు + ఆకు = చిగురుటాకు;
చిగురాకు

పొదరు + ఇల్లు - పొదరు + టు + ఇల్లు = పొదరుటిల్లు;
పొదరిల్లు

రు గా గ మ ము [30-31]

“పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరం బగునపుడు కర్మ
ధారయమునందు రుగాగమం బగు.”

పేద, బీద, ముద్ద, బాలెంత, కొమ, జవ, అయిదువ,
మనుమ, గొడ్డు—మున్నగునవి పేదాదులు.

కర్మధారయ సమాసమునందు పేద మున్నగు పదము
లకు ఆలు శబ్దము పరమైనపుడు నిత్యముగా రుగాగమ మగును.
పేదాదు లనుటవలన పూర్వశబ్దము లాచ్ఛికములే కావలయు
నని విధి కలదు. “జవ్వని” అను శబ్దమునకు ఆదేశరూపము
“జవ”. ఈ సమాసమునందు “ఆలు” అను పదమునకు “స్త్రీ”
యని మాత్రమే యర్థము.

పేద + ఆలు - పేద + రు + ఆలు = పేదరాలు

బీద + ఆలు - బీద + రు + ఆలు = బీదరాలు

సమాసమునందు పూర్వపదములుగా తత్సమము లున్నచో, పై సూత్రమునకు ప్రవృత్తి లేనందువలన సూరి వానికొకటకు యురొక సూత్రమును చెప్పుచుండెను.

“కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబు నగు.”

కర్మధారయ సమాసమందు అదంతము లయిన తత్సమ శబ్దములకు ఆలు శబ్దము పర మగునప్పుడు అత్తునకు ఉత్వము వచ్చును; తరువాత రుగాగమము అగును.

ధీర + ఆలు - ధీరు + ఆలు -

ధీరు + రు + ఆలు = ధీరురాలు

గుణవంత + ఆలు - గుణవంతు + ఆలు -

గుణవంతు + రు + ఆలు = గుణవంతురాలు

సంస్కృతమున “ధీరా” అనగా ధైర్యవంతురాలు. అది తెలుగు సంప్రదాయమునుబట్టి, చివరిదీర్ఘమును గోల్పోయి “ధీర” అయినది. అట్లే తత్సమమయిన “ధీర”కు ఆలు శబ్దము పరమైనపుడు పైని చెప్పిన కార్యము లగును.

“గుణవంతమ్” అనునది సంస్కృతమున ద్వితీయా విభక్తి—ఏకవచన ప్రత్యయమును అంతమందు కలిగియున్నది. తత్సమపరిచ్ఛేదము డెబ్బదవసూత్రమున “మతుబాదికంబు

ద్వితీయైకవచనాంతత్యులంబు నామం బగు" అనుటచే సంస్కృతమునుండి తెనుగునకు తత్సమముగా వచ్చు శబ్దము ద్వితీయైక వచనరూపమువలె నుండును. అందువలన ప్రాతిపదిక "గుణవంతమ్". ఆ తరువాత సూత్రమున "దాని యంతిమ మకారమునకు లోపం బగు" ననుటచేత "గుణవంత" అను రూపము సిద్ధించినది. అప్పుడు ప్రస్తుతసూత్రముచేత ఉత్వము రుగాగమము కలుగగా "గుణవంతురాలు" సిద్ధించును.

పుంపులు (32)

"కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపు లగు." "కర్మధారయంబులందు" అను బహువచనముచేత తత్పురుష, కర్మధారయము - రెండును గ్రాహ్యములు. వర్ణకము అనగా ప్రత్యయము.

తత్పురుష కర్మధారయములందు 'ము'ప్రత్యయము నకు పు-ంపు అనునవి ఆదేశముగా నగును. ఇది నిత్యసూత్రము.

సరసము + మాట = సరసపుమాట; సరసంపుమాట

విరసము + వచనము = విరసపువచనము; విరసంపువచనము

నుగాగమము (33-35)

ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థకవిశేషణమున కచ్చ పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు."

"తద్ధర్మార్థకములు" అనగా వచ్చు, పోవు మున్నగు

నవి. ఇవి క్రియావిశేషణము లయినపుడు అచ్చు పరమం దున్నచో వానికి “ను” ఆగమ మగును.

చేయు + అతఁడు - చేయు + ను + అతఁడు = చేయునతఁడు

చేసెడు + అతఁడు - చేసెడు + ను + అతఁడు = చేసెడునతఁడు

“అచ్చు పరమగునపుడు” అని చెప్పటచేత “హల్లు” పరమైనపుడు “నుగాగమము” లేదు.

“షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకారంబుల కచ్చు పరం బగునపుడు నుగాగం బగు”.

షష్ఠీసమాసము అనగా పూర్వపదము షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయాంత మయిన తత్పురుషము.

రాజయొక్క + ఆజ్ఞ
విధాతృయొక్క + ఆనతి

సూత్రమున ఉ కార ఋ కారములకు అచ్చు పర మగునపుడు నుగాగమ మగునని యున్నది. పై ఉదాహరణములందు ఉకార ఋ కారములకు కాక, “యొక్క”కు పరమందున్నది అచ్చు. అందువలన ఉన్నట్లుగా సూత్రము వర్తింపదు. సమాస పరిచ్ఛేదము ఇరువదై దవసూత్రమున “సమాసవిభక్తికి లోపం బగు లట్టునకుఁ గాదు.” అనుటవలన సమాసమున విభక్తికి లోపము రాగా

రాజ + ఆజ్ఞ = రాజనాజ్ఞ
విధాతృ + ఆనతి = విధాతృనానతి

అను రూపములు సిద్ధించును.

“ఉదంతస్త్రీసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణ
చకంబులకును దనంబు పరం బగునపుడు నుగామం బగు.”

ప్రథమైకవచనప్రత్యయము లోపించిన ఉదంతశబ్దములు-
ఉదంత స్త్రీసమములు; కర్మధారయములందు మువర్ణకము
నకు ఆదేశముగా వచ్చినవి పుం పులు; హ్రస్వమైన అకార
మును అంతమందు గలిగి గుణమును బోధించునవి అదంతగుణ
వాచకములు-వీనికి తద్ధితప్రత్యయమైన “తనము” పరమం
దున్నపుడు “ను” ఆగమ మగును. విభక్తిని అంతమందుగల
శబ్దముల మీద భావార్థము, మతుబర్థము మున్నగువాని
యందు ప్రయోగించెడు ప్రత్యయములు తద్ధితములు. ఇచ్చట
“తనము” భావార్థమునం దగును.

సాగసు+తనము-సాగసు+ను+తనము (ఉదంత స్త్రీసమము)
సరసపు+తనము-సరసపు+ను+తనము (పుంపులు)
తెల్ల+తనము-తెల్ల+ను+తనము (అదంత గుణవాచకము)

ఇట్లు ఏర్పడిన పిమ్మట ద్రుత కార్యము చేయగా, సంధి
పరిచ్ఛేదము పదునేడవ సూత్రమును బట్టి బిందు సంశ్లేషము
లతో మూడు రూపములు సిద్ధించును.

సాగసుఁదనము; సాగసుందనము; సాగసున్దనము
సరసపుఁదనము; సరసపుందనము; సరసపున్దనము
తెల్లఁదనము; తెల్లందనము; తెల్లన్దనము

ద్రుతమునకు ప్రకృతి భావము రాదు.

ప్రాతాదులు (36-39)

“సమాసమునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చమీది వల్ల
బుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు.”

$$\text{ప్రాత} + \text{ఇల్లు} = \begin{cases} \text{ప్రాయిల్లు} \\ \text{ప్రాతయిల్లు} \end{cases}$$

సమాసమునందు ప్రాత మున్నగు శబ్దముల తొలి యచ్చ
మీది యక్షరముల కన్నింటికి లోపము బహుళముగా నగును.

“ప్రాత” అను శబ్దమునందు తొలియచ్చ “ప్రా”
లోని “ఆ”. తరువాత నున్న అక్షరములు అర్ధానుస్వార,
తవర్ణములు. ఈ సూత్రముచేత మొదటి అచ్చమీదివైన ఆ
రెండింటికి లోపము రాగా ప్రా+ఇల్లు అయినది. దీర్ఘము
మీద సంధి లేనందువలన యడాగమమై ‘ప్రాయిల్లు’ అయినది.

బహుళము అనుటవలన ఇక్కడ ఈ సూత్రము విభా
షను ప్రవర్తించును. సూత్రము ప్రవర్తింపకున్నపుడు ప్రాత
యిల్లు అనియే రూపము.

లేత+దూడ=లేదూడ; లేతదూడ.

పూవు+రెమ్మ=పూరెమ్మ; పూవురెమ్మ.

పై మూడు ఉదాహరణములందును పరమందు స్వరము, సర
ళము, స్థిరమును ఉన్నవానిని జూపెను. పరుషము పరమైన
పుడు జరుగు కార్యమును వేరుగా చూపుచుండెను. “లుప్త

శేషంబునకుం బరుషంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు.”

ప్రాత మున్నగుశబ్దములయందు వెనుకటి సూత్రము చేత లోపింపగా మిగిలిన యక్షరమునకు పరుషములు పరము లగునపుడు “ను” నిత్యముగా ఆగమ మగును.

ప్రాత + కెంపు

వెనుకటి సూత్రమువలన అర్ధానుస్వార తకారములు లోపింపగా “ప్రా” మిగిలినది. దానికి పరమందు “కెంపు” ఉన్నది. “క” వర్ణము పరుష మగుటవలన ప్రకృతసూత్రమున “ప్రా”కు నుగాగమ మగును.

ప్రా + ను + కెంపు

“ద్రుతప్రకృతికముమీది పరుషములకు సరళము లగు” అను సూత్రముచేత ప్రా + ను + కెంపు అయినది. “ఆదేశసరళములకుముందున్నద్రుతమునకు చిందుసంశ్లేషము విభాషనగు” అనుటచేత “ను” స్థానమున అర్ధానుస్వార, పూర్ణానుస్వార, సంశ్లేషము కావలసి యుండును.

ప్రా + ను + కెంపు = ప్రాఁకెంపు.

దీర్ఘముమీదిది కాన సాధ్యపూర్ణము లేదు. వ్యవస్థితవిభాష యగుటచేత ఈద్రుతమునకు సంశ్లేషము లేదు. కాబట్టి “ప్రాఁకెంపు” అని ఒకటే రూప మేర్పడును. అట్లే లేఁగొమ్మ, పూఁదోట—అనునవి యేర్పడును. ముప్పదియారవసూత్రము

ప్రవర్తింపనిచో - ప్రాతకెంపు, లేతకొమ్మ, పూవుదోట
అను రూపములే యుండును.

బహుశక్రగహణముచేత “మీఁదు” మున్నగు శబ్దము
లందు తొలియచ్చమీఁదివర్ణములకెల్ల లోపము నిత్యము.

మీఁదు + కడ = మీఁగడ

“చెన్ను” శబ్దమునకు సమాసమునందు “ఎఱ్ఱని” అనియర్థము.

చెన్ను + తొవ — చె + తొవ

నుగాగమము రాగా చె + ను + తొవ = చెందొవ అయినది.

“అట, యిక, చుడు శబ్దములం దప్ప నుడి తొలిహ్రస్వము
మీఁద ఖండబిందువు లేదు.” అను సూత్రముచేత అర్థాను
స్వారరూపము రాదు; వ్యవస్థితవిభాషచే సంశ్లేషరూపము
రాదు. ఇంక పూర్ణబిందురూప ముక్కటియే వచ్చును. ఇట్లే
“కెందామర” యగును.

“క్రొత్త శబ్దంబునకాద్యక్షర శేషంబునకుం గొన్నియెడల
నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు
నగు.”

“మీఁదిహల్లునకు” అనుటచేత పరమందు అచ్చు
ఉన్నపుడు ఈసూత్రము ప్రవర్తింపదు.

పరుషములు పరము లగునపుడు లుప్త శేషమునకు
“ను” ఆగమమగునను పూర్వసూత్రమువలన పరుషములు పర
మగునపుడు నుగాగమము, మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వము - ఏదేని

వచ్చును. సరళ స్థిరములు పరములగునపుడు మీది హల్లునకు ద్విత్వము మాత్రమే వచ్చును.

క్రొత్త + చాయ - క్రొ + ను + జాయ = క్రొంజాయ
 క్రొత్త + చెమట - క్రొ + ను + జెమట = క్రొంజెమట
 క్రొత్త + పసిడి - క్రొ + ను + బసిడి = క్రొంబసిడి
 క్రొత్త + కారు - క్రొ + క్ + కారు = క్రొక్కారు
 క్రొత్త + తావి - క్రొ + త్ + తావి = క్రొత్తావి
 క్రొత్త + గండి - క్రొ + గ్ + గండి = క్రొగ్గండి
 క్రొత్త + నన - క్రొ + న్ + నన = క్రొన్నన
 క్రొత్త + మావి - క్రొ + మ్ + మావి = క్రొమ్మావి

కెందూళి, కెంజడలు అని ప్రయోగములు కనబడుచున్నవి. ప్రస్తుత సూత్రమున క్రొత్త శబ్దము పూర్వమం దున్నపుడే నుగాగమము, మీది హల్లునకు ద్విత్వమును తెలుపబడినది. పూర్వసూత్రమున పరమందు పరుషము లున్నపుడే నుగాగమము విధింపబడినది. కాని కెంపు + దూళి; కెంపు + జడలు అనువానియందు పూర్వ శబ్దము “క్రొత్త” కాదు. పరమందు పరుషము లేదు. అయినను “నుగాగమము” అయ్యెను. ఇది విశేషము.

బహుళ గ్రహణము చేత “క్రొత్త కుండలు” మున్నగు వానియందు తొలియచ్చమీది వర్ణములకు లోపము రాదు.

బహుళము అనుట వలన క్రిందు శబ్దమున లుప్తశేషము నకు ద్విత్వము అగును.

క్రిందు + కాలు - క్రి + ను + కాలు = క్రిఁగాలు

క్రిందు + కడుపు - క్రి + ను + కడుపు = క్రిఁగడుపు

క్రిందు + తొడ - క్రి + ను + తొడ = క్రిఁదొడ

ఇంతవరకు ఒక పద్ధతిని అనుసరించి యేర్పడిన రూపములను తెల్పెను. కాని పద్ధతికి లొంగని ప్రయోగములను సూరి ఇప్పుడు ఉదాహరించుచుండెను.

“అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి.”

ప్రాఁతాదులలో చేరని శబ్దములకుకూడ ఒక శబ్దము పరమగునపుడు లోప నుగాగమములును, ఒక శబ్దము పరమగు నపుడు లోప ద్విత్వములును కనబడునని భావము. ఏదో పదమునకు ఏదో పదము పరమగునపుడు ఇవి వచ్చునని యర్థము కాదు. క్రింది ప్రయోగమును బట్టి ఆ పదములకు ఆ పదములే పరము లైనపుడు ఆ మార్పులు వచ్చునని గ్రహింపవలయును.

పది + తొమ్మిది = పందొమ్మిది

తొమ్మిది + పది = తొంబది

వంక + చెఱఁగు = వంచెఱఁగు

సగము + కోరు = సంగోరు

నిండు + వెఱ = నివ్వెఱ

నిండు + వెఱఁగు = నివ్వెఱఁగు

నెఱ + తఱి = నెత్తఱి

నెఱ + నడుము = నెన్నడుము

నెఱ + మది = నెమ్మది

నెఱ + వడి = నెవ్వడి

ఇట్టివానిని ప్రయోగములనుబట్టి గ్రహింపవలయును.

ఆ ప్ర మే డి త ము (40-42)

“ఆప్రమేడితంబు పరం బగునపుడు కడాదులం దొలి
యచ్చుమీఁది వర్ణంబుల కెల్ల నదంతం బగు ద్విరుక్తకారం
బగు.” కడ మున్నగు పదములు అత్యంతార్థమున ద్విరుక్తము
లైనపుడు పూర్వపదము తొలియచ్చుమీఁది యన్నివర్ణములకు
“ట్ట” ఆదేశముగా నగును.

కడ + కడ = కట్టకడ

ఎదురు + ఎదురు = ఎట్టయెదురు

కడ, ఎదురు, కొన, చివర, తుద, తెన్ను, తెరువు, నడుము.
పగలు, పిడుగు, బయలు, మొదలు మున్నగునవి కడాదులు.
వానికి ఆప్రమేడితము పఠమగునపుడు వచ్చు రూపము లివి—

కట్టకడ, ఎట్టఎదురు, కొట్టకొన, చిట్టచివర, తుట్టతుద,
తెట్టతెన్ను, తెట్టతెరువు, నట్టనడుము, పట్టపగలు, పిట్టపిడుగు,
బట్టబయలు, మొట్టమొదలు.

“ఆప్రమేడితంబు పరం బగునపుడు విభక్తి లోపంబు
బహుళంబుగా నగు.”

$$\text{అప్పటికిన్} + \text{అప్పటికిన్} = \begin{cases} \text{అప్పటప్పటికిన్} \\ \text{అప్పటికప్పటికిన్} \end{cases}$$

$$\text{అక్కడన్} + \text{అక్కడన్} = \begin{cases} \text{అక్కడక్కడన్} \\ \text{అక్కడనక్కడన్} \end{cases}$$

$$\text{ఇంటన్} + \text{ఇంటన్} = \begin{cases} \text{ఇంటింటన్} \\ \text{ఇంటనింటన్} \end{cases}$$

$$\text{ఊరన్} + \text{ఊరన్} = \begin{cases} \text{ఊరూరన్} \\ \text{ఊరనూరన్} \end{cases}$$

మొదటి ఉదాహరణమున శబ్దము వష్టిప్రత్యయాంతము, తక్కిన ఉదాహరణములయందలి శబ్దములు సప్తమీప్రత్యయాంతములు. సూత్రప్రవృత్తివలన మొదటి రూపమును, అప్రవృత్తివలన రెండవ రూపమును ఏర్పడినవి.

“బహుళము” అని అనుటవలన ఇంచుక, నాఁడు మున్నగువానియందు చివరియక్షరము లోపించును.

$$\text{ఇంచుక} + \text{ఇంచుక} = \begin{cases} \text{ఇంచించుక} \\ \text{ఇంచుకించుక} \end{cases}$$

$$\text{నాఁడు} + \text{నాఁడు} = \begin{cases} \text{నానాఁడు} \\ \text{నాఁడునాఁడు} \end{cases}$$

పైని చెప్పినవికాక ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు కొన్ని శబ్దములు ఇతరవిధములయిన మార్పులు నొందును. వానిని గురించి “అందదుకుప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ

గ్రాహ్యంబులు" అని తెల్పెను. ప్రయోగములనుబట్టియే వాని రూపములను ఎరుగవలయు నని భావము.

అదుకు	+	అదుకు	=	అందదుకు
ఇంకులు	+	ఇంకులు	=	ఇట్టింకులు
ఇగ్గులు	+	ఇగ్గులు	=	ఇల్లిగ్గులు
చెదరు	+	చెదరు	=	చెల్ల చెదరు; చెల్లా చెదరు
తుమురు	+	తుమురు	=	తుత్తుమురు
తునియలు	+	తునియలు	=	తుత్తునియలు
మిట్లు	+	మిట్లు	=	మిఱు మిట్లు

స మా స కా ర్య ము లు [43-45]

“చేత తోడ వలన ల కిత్వంబు సమాసంబులం దగు.”
సమాసములందు చేత, తోడ, వలన అను విభక్తిప్రత్యయము లకు ‘ఇ’ నిత్యముగా నగును.

“సమాసవిభక్తికి లోపం బగు” అనుటచే లోపము రావలసి యుండగా ఆ విభక్తికే ఇత్వము విధించుటచేత లోపము లేదని స్పష్టము. ఇట్లు విభక్తికి లోపము రాని సమాసములను అలుక్సమాసములు అని అందురు.

నీచేతన్	+	ప్రోపు	=	నీచేతి ప్రోపు
నాతోడన్	+	చెలిమి	=	నాతోడి చెలిమి
నీవలనన్,	+	భయము	=	నీవలని భయము

“అంద్వాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబునం దగు”. అందు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయము; ఇందు, ఎందు- ప్రత్యయ ప్రతి రూపకము లగు శబ్దములు; ఆదిశబ్దముచేత ఇందు, ఎందు అను నవి గ్రాహ్యములు.

సమాసమునందు అందు, ఇందు, ఎందు అనువానికి “అలి” అను ఆగమ మగును.

నాయందున్ + కరుణ = నాయందలి కరుణ
ఇందున్ + జనులు = ఇందలి జనులు
ఎందున్ + వారు = ఎందలివారు

కొందలి యభిప్రాయమున “ఎందు” అను శబ్దమునకు “అలి” అను ఆగమము లేదు. అప్పుడు “ఎందువారు” అని యగును.

“అది అవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగ నగు.”

సమాసమందు “అది, అవి” అను శబ్దముల ముందున్న అత్వమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

నా + అది = నాది; నాయది

నా + అవి = నావి; నాయవి

పై చోట్ల విభావగా సూత్రము ప్రవర్తించినది. బహుళము అనుటచేత ఉదంతము లగు తద్గర్భ విశేషణంబులకు మీద లోపము లేదు.

వచ్చు + అది = వచ్చునది

వచ్చు + అవి = వచ్చునవి

“ఉదంత మగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పర మగు నపుడు నుగాగమం బగు” అను సంధిపరిచ్ఛేదము ముప్పది మూడవ సూత్రముచేత పై రూపములు సిద్ధించును.

బహుళము అనుటచేత ఇదంతము లగు తద్ధర్మార్థవిశేషణ ములమీద అత్తునకు లోపము నిత్యముగా నగును.

వచ్చెడి + అది = వచ్చెడిది

వచ్చెడి + అవి = వచ్చెడివి

ము వ ర్ణ క ము [46-47]

“పద్మాదులు వరంబు లగునపుడు మువర్ణ కంబునకు లోప పూర్ణ బిందువులు విభాష నగు”.

ప్రథమావిభక్తి యేకవచనప్రత్యయమైన “ము” నకు పడు మున్నగునవి పరమగునపుడు లోపముకాని, పూర్ణ బిందువు గాని విభాషగా నగును.

భయము + పడియె = { భయపడియె
భయంపడియె

సూత్రము + పట్టె = { సూత్రపట్టె
సూత్రంపట్టె

విభాష అనుటవలన సహజములయిన మువర్ణకముతోడి రూప ములుకూడ సిద్ధించును. భయముపడియె; సూత్రముపట్టె.

కర్తను బోధించు శబ్దమునకు అంతమందున్న “ము”
వర్ణకమునకు ఈ కార్యము రాదు.

గజము + పడియె

“పడియె” అనునది క్రియ. ఇది గజమును చెప్పుచున్నది.
గజము కర్త. అందువలన “గజము” కొననున్న “ము”
అను ప్రత్యయమునకు లోపము కాని, పూర్ణబిందువు కాని
లేవు.

మ ధ్య మ ము వ ర్ణ క ము [48-49]

“మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు
పరంబు లగునపుడు లోపము విభావ నగు.”

ప్రథమపురుషకు డు రు; మధ్యమపురుషకు వు రు;
ఉత్తమపురుషకు ను ము-అను ప్రత్యయములు ఏకవచన బహు
వచనములందు క్రమముగా అగును.

ఆంగ్లములో కర్తృపదములను “పురుషులు” అను పేర
వ్యవహరింతురు. కాని యిక్కడ క్రియాపదములను పురుష
లని వ్యవహరింతురు.

యుష్మదర్థమునందు మధ్యమపురుష ప్రత్యయము
లగును. నీవు-వు; మీరు-రు.

“ఽఽణ్మధ్యమ పురు లకు ముడుజ్ఞు లగు” అను క్రియా
పరిచ్ఛేదము ఇరువదితోమ్మిదవ సూత్రముచేత ఆశీశ్శాపసంప్ర
ర్థనవిధులందు మధ్యమపురుష వు, రు అను ప్రత్యయములకు
వరుసగా “ము, డు” అను ప్రత్యయము లగును. ఇందువలన-

ఆశీస్సు మున్నగువానియందు మధ్యమపురుష, యేకవచనమున నగు “ము” ప్రత్యయమునకు హల్లుకాని, అవసానము కాని పరమైనప్పుడు లోపము విభాషగా నగును - అని ప్రకృత సూత్రమునకు అర్థము.

చూడుము	+	నన్ను	{ చూడు నన్ను చూడుము నన్ను
ఇటు	+	చూడుము	

మొదటి ఉదాహరణమున హల్లు పరమైనది. రెండవ ఉదాహరణమున అవసానము పరమైనది. అనగా వాక్యము ముగిసి పోయినది. రెండింటియందును “ము” లోపించుటవలన ఒక రూపమును, లోపింపకుండుటవలన ఒక రూపమును, గలిసి రెండేసి రూపములు సిద్ధించినవి.

చూడుము + అనియె = చూడుమనియె
వినుము + అనియె = వినుమనియె

పై ఉదాహరణములందు అచ్చు పరమం దుండుటచేత మువర్ణ కమునకు లోపములేదు. ఉత్వసంధి వచ్చి పై రూపము లేర్పడినవి,

“వ్యతిరేకమధ్యమమువర్ణ కంబున కెల్ల యెడల లోపంబు విభాష నగు.”

వ్యతిరేకమున వచ్చు మధ్యమపురుష మువర్ణ కంబునకు అచ్చు కాని, హల్లుకాని, అవసానము కాని పరమైనప్పుడు, అన్నియెడల లోపము విభాష నగును.

నమ్మకుము + ఇట— నమ్మకు + ఇట = నమ్మకిట.

“ఆమ్రేడితంబు పరం బగునపుడు మధ్యమ ముడుజ్జులకు లోపంబు విభాష నగు.”

మధ్యమపురుష, యేకవచన బహువచన ప్రత్యయము లయిన ము, డు లకు ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు లోపము విభాషగా నగునని భావము. ఇట్లు చెప్పటచేత ఆమ్రేడితము పర మగునపుడు ఇతర క్రియావిభక్తులకు లోపము లేదని స్పష్టము.

ఉండుము + ఉండుము—ఉండు + ఉండుము = ఉండుండుము;
ఉండుముండుము.

కొట్టుండు + కొట్టుండు — కొట్టు + కొట్టుండు = కొట్టు
కొట్టుండు; కొట్టుండు కొట్టుండు
లోపము వచ్చి ఒక రూపమును, లోపము రాక ఒక రూప
మును సిద్ధించినవి.

అ ను క ర ణ ము [50-54]

“అను” అను ధాతువును చేర్చి చెప్పట అనుకరణము.
“విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు”. అను ధాతువును
చేర్చి చెప్పినపుడు విసర్గమునకు లోపము అగును.

వర్ధతాం శ్రీః + అనియై = వర్ధతాం శ్రీ + అనియై
సంధి లేనిచో యడాగమ మగునుగాన వర్ధతాం శ్రీ యనియై.

“అనుకృతిని నమశ్శబ్దము తుదియత్తున కోర్తము విభావ నగు.”

తుభ్యం నమః + అనె

పూర్వసూత్రముచేత విసర్గమునకు లోపము కలుగగా-

తుభ్యం నమ + అనె - అని అయినది.

ప్రస్తుతసూత్రమున తుది అత్వమునకు ఓత్వము రాగా

తుభ్యం నమో + అనె

దీర్ఘముమీద సంధి లేనందువలన యడాగమమై-

తుభ్యం నమో యనె - అని సిద్ధించినది.

సూత్రమున నమశ్శబ్దము తుది యత్వమునకే ఓత్వము విధింపబడినది. కాని “గతాను గతికో లోకో యటంచున్” అని ఒక ప్రయోగము గలదు.

లోకః + అటంచున్

ఇక్కడ పూర్వసూత్రమువలన విసర్గ లోపించి “లోక యటంచున్” కావలసియుండగా “లోకో యటంచున్” అని కవి ప్రయోగించెను. అందువలననే నూరి వివరణమున “ఈ కార్యము లాతిచోసహితము గనంబడియెడి” అని స్పృశించెను.

“అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనం బగు”

కిం తత్ + అనియె = కిం త త్తనియె

క స్త్వమ్ + అనియె = క స్త్వమ్మనియె

పై ఉదాహరణములందు అనుకరణమున తుది హల్లునకు ద్విత్వము నిత్యముగా నగును. కాని “అహమ్” మున్నగువాని మకారంబునకు అనుకరణమునందు ద్విర్వచనము విభావగా నగును. అందువలన ద్విత్వము వచ్చి ఒక రూపము, ద్విత్వము రాక ఒకరూపము నేర్పడును.

$$\text{దాసోహమ్} + \text{అనె} = \begin{cases} \text{దాసోహమ్మనె} \\ \text{దాసోహమనె} \end{cases}$$

$$\text{తత్కర్తవ్యమ్} + \text{అనె} = \begin{cases} \text{తత్కర్తవ్యమ్మనె} \\ \text{తత్కర్తవ్యమనె} \end{cases}$$

“ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు వుగాగమం బగు”. హ్రస్వమైన ఉకారమును అంతమందుగల నామవాచకమునకు అనుకరణమునందు “వు” అను ఆగమము నిత్యముగా నగును అని యర్థము.

$$\text{ఇయం ధేనుః} + \text{అనె}$$

అనుకరణమున విసర్గకు లోపము రాగా—

$$\text{ఇయం ధేను} + \text{అనె}$$

ప్రకృతिसూత్రముచేత—

ఇయం ధేను + వు + అనె = ఇయంధేనువనె అను రూపము సిద్ధించినది.

అనుకరణమున దీర్ఘమునకు హ్రస్వ మగునని ఒకడు చెప్పెను. “దుర్బలస్య బలం రాజాయన వినవే” అనుట వలన పై మాట నిరాధార మగుచున్నది.

వా క్యా వ సా న ము [55]

వాక్యము సమాప్త మైనపుడు సంధి చేయకుండుట దోషము కాదని పెద్దలందురు. దీనివలన వాక్యమధ్యమందు సంధి చేయకుండుట దోషముగా పెద్దలు పరిగణింతురని నిర్ధారణ చేయుట యైనది.

సత్యము సర్వశ్రేయము-అది లేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు.

పద్యగ్రంథములందు ఇట్లు సంధి లేకుండ నుండుట పాదాంతములందు కన్పడును.

“పడగ నున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడు గాఁడు
అరదమునకు సూతుఁడచ్యుతుండు”

చందోఽలంకారములు

చం ద స్సు

పద్యరచనను గుఱించి తెలుపు శాస్త్రము చందస్సు. పద్యములు గణములచే ఏర్పడును. గణములు గురు లఘువులచే ఏర్పడును. ఒకమాత్రకాలమున ఉచ్చరింపదగినవి లఘువులు; రెండుమాత్రల కాలమున ఉచ్చరింపదగినవి గురువులు.

గురువులు :—దీర్ఘాక్షరములు—ఆ, కా, కీ, ఏ
పూర్ణబిందువులతో కూడినవి— కం, రం
విసర్గముతో కూడినవి— అః, గః
సంయుక్తాక్షరములకు ముందున్నవి— చక్రి, శక్తి
ద్విత్వాక్షరములకు ముందున్నవి— చెట్టు, పత్తి
పౌల్లక్షరములతో కూడినవి—మున్; కిన్, నిన్

లఘువులు : గురువులు కాని వన్నియు లఘువులు.

గురువునకు చిహ్నము ౦

లఘువునకు చిహ్నము ।

మూ డక్షరములతో ఏర్పడు గణములను “నిసర్గగణములు” అని అందురు.

మగణము ౦ ౦ ౦ శ్రీరామా

భగణము ౦ । । రాముడు

జగణము | ౦ | మురారి
 సగణము | | ౦ అతనిన్
 నగణము | | | అతఁడు
 యగణము | ౦ ౦ తనంతన్
 రగణము ౦ | ౦ వానితో
 తగణము ౦ ౦ | కంసారి

వీనిని సులువుగా గుర్తించుటకు “య మా తా రా జ భా న స ల గం” అను చక్రము నుపయోగింపవచ్చును. వీగణము కావలసిన ఆ యక్షరమునుండి మూడక్షరములను గణించిన ఆ గణము వీర్పడును. యగణము కావలయు నను కొందము, అప్పుడు “య మా తా” గణింతుము | ౦ ౦ అట్లే తగణము కావలసిన “తా రా జ” ౦ ౦ | అని గణింతుము.

సూర్యగణము లని, యింద్రగణము లని ఉపగణములు రెండురకములు.

నగణము | | | గలము ౦ | ఈ రెండును సూర్య గణములు. గలమును హగణ మనియు అందురు.

నలము | | | |
 నగము | | | ౦
 సలము | | ౦ |
 భగణము ౦ | |

రగణము ౦|౦

తగణము ౦౦|

పై ఆరును ఇంద్రగణములు. గురువునకు “గ” యనియు, లఘువునకు “ల” యనియు సంజ్ఞలు. $న + ల = నలము -$
 $||| + |;$ $న + గ = నగము - ||| + ౦;$ $స + ల =$
 $సలము - || ౦ + |$ అని గ్రహింపనగును.

త్రి మా త్రా గణ ము లు

మూడు మాత్ర లుండు గణములు.

||| నగణము

౦| గలము (హగణము)

|౦ లగము (వగణము)

చ తు ర్మా త్రా గణ ము లు

నాలుగు మాత్ర లుండు గణములు.

౦|| భగణము

|౦| జగణము

||౦ సగణము

౦౦ గగము

|||| నలము

పంచమాత్రాగణములు

ఐదు మాత్రలు ఉండు గణములు.

	o	o	యగణము	
o		o	రగణము	
o	o		తగణము	
			o	నగణము
		o		సలము

యతి

పద్యపాదమున మధ్య విశ్రాంతి యుండును; దీనిని విరతి, విరామము, విశ్రామము, యతి అందురు. సంస్కృత ముననైనచో పదము అక్కడకు తెగిపోయి, యతిస్థానమున క్రొత్తపదము మొదలగును. తెలుగున అట్లుకాక మొదటి యక్షరమునకు మిత్రాక్షరము యతిస్థానమున నుండును. యతికి స్వరము ప్రధానము.

ప్రాస

పద్యపాదమున మొదటినుండి రెండవయక్షరమును ప్రాస యందురు. ఇది నాలుగుపాదములందు నొక్కటే యుండును. ప్రాసయందు వ్యంజనము ప్రధానము. ప్రాసాక్షర మునకు ముందు దీర్ఘమున్న నాలుగుపాదములందు దీర్ఘమే యుండవలయును. హ్రస్వమున్న హ్రస్వమే యుండవలయును.

కం ద ము

కందపద్యమున గగము, భగణము, జగణము, సగణము, నలము-అను గణము లుండును. ఒకటి మూడు పాదములందు మూడేసి గణములు, రెండు నాలుగు పాదములందు ఐదేసి గణములు నుండును. ఇవియన్నియు చతుర్మాత్రాగణములు. యతి రెండు నాలుగు పాదములందు నాలుగవగణము మొదటియక్షరముపై నుండును. బేసిగణముగా జగణము ఉండరాదు. యతికి ముందరిగణము జగణము కాని, నలము కాని కావలయును. రెండు నాలుగు పాదముల చివర గురువు ఉండవలెను. ప్రాసనియమము కలదు. ఉదా :-

“లలితజటాజినకుశవ

ల్కలధరులై వేద మొప్పఁగాఁ జదువుచు ని

మ్ముల బ్రహ్మచారి వృత్తిని

వెలయఁగ నం దుండి రొక్క-విప్రగృహమునన్.”

చివరిపాదమునకు లక్షణము నన్వయింతము.

వెలయఁగ నందుం డిరొక్క విప్రగృ హమునన్

|| || | || | || || | || ||

నల గగ జ భ స

ఇందు నలము, గగము, జగణము, భగణము, సగణము నున్నవి. మొదటియక్షరమగు “వె” కును నాలుగవ

గణమున మొదటి యక్షరమగు “వి” కిని యతి చెల్లినది. యతికి ముందరిగణము జగణము. పాదాంతమున గురువు కలదు.

తేటగీతి

ప్రతిపాదమున ఒక సూర్యగణము, రెండు ఇంద్రగణములు, రెండు సూర్యగణములు నుండును. యతి నాలుగవ గణము మొదటి యక్షరముపై నుండును. ప్రాసనియమము లేదు. కనుక ప్రాసయతి చెల్లును. ఉదా :-

“బాలకుం డొక కొండుకకోల చేతఁ
బట్టికొని యేన రక్కసుఁ గిట్టి చంపి
చులుక వత్తు మీ రడలఁగ వలవ దనుచుఁ
గలయ నూరార్చెఁ దన తొక్కుపలుకు లొప్ప.”

చివరిపాదమునకు లక్షణము నన్వయింతము.

కలయ నూరార్చెఁ దనతొక్కు పలుకు లొప్ప

న	త	సల	న	గల

మొదటిగణము “న” గణము-సూర్యగణము; తరువాతి రెండును తగణము, సలము-ఇంద్రగణములు; తరువాతి రెండును నగణము, గలము-సూర్యగణములు.

యతి నాలుగవగణము మొదటియక్షరముపై నుండవలయును. ఇక్కడ “కలయ” లో పాదాద్విధియక్షరము “ల”. యతిస్థానమున ద్వితీయక్షరము “పలుకు” లోని “లు”. కావున ప్రాసయతి చెల్లినది.

అ ట వె లఁ ది

ఒకటి మూడు పాదములందు మూడు సూర్యగణములు, రెండు ఇంద్రగణములు నుండును. రెండు నాలుగు పాదములందు ఐదు సూర్యగణము లుండును. ప్రతిపాదమునను యతి నాలుగవగణము మొదటియక్షరమ్మపై నుండును. ప్రాసనియమము లేదు; ప్రాసయతి చెల్లును. ఉదా :-

“సతి విముక్త యయిన పతికిఁ బునర్దార
సంగ్రహముసేత శాస్త్రమతము
పతివిముక్త యయిన సతి కన్యపురుషసం
గ్రహముసేత లోకగర్హితంబు.”

చివరి రెండు పాదములకు లక్షణము నన్వయింతము—

పతివి ముక్త యయిన సతికన్య పురుషసం

||| ౮ | ||| ||౮ | |||౮

న గల న సల నగ

వరుసగా నగణము, గలము, నగణము అను మూడు సూర్యగణములు; సలము, నగము అను రెండు ఇంద్రగణములు గలవు, “పతి” లో ద్వితీయాక్షరము “త” కారము—యతి స్థానమున ద్వితీయాక్షరమున “సతి” లోని “త” కారము. కావున ప్రాసయతి. ఇది బేసిపాదము.

గ్రహము సేత లోక గర్హితంబు

||| ౮ | ౮ | ౮ | ౮ |

న గల గల గల గల

ఒక నగణము, నాలుగు గణములు— అను ఐదు సూర్యగణములు గలవు. మొదటి యక్షరమయిన “గ” వర్ణమునకు నాలుగవ గణము మొదటియక్షర మైన “గ” వర్ణమునకు యతి చెల్లినది.

సీ స ము

సీసమునకు నాలుగు పాదము లుండును. ఒక్కొక్క పాదము రెండేసిభాగము లగును. ప్రతిపాదమున మొదటి భాగమునందు నాలుగు ఇంద్రగణములు, రెండవ భాగమునందు రెండు ఇంద్రగణములు, రెండు సూర్యగణములు నుండును. ప్రతిభాగమునను మూడవగణము మొదటి యక్షరముపై యతి. ప్రాసయతి చెల్లును సీసము నాలుగుపాదములయినపిమ్మట ఎత్తుగీతిగా తేటగీతి కాని ఆటవెలది కాని యుండును.

ఇతనివి క్రమమాశ్ర యించియ కాదెయ

|| || || || || || || || || || || || || || || ||

నగ సల భ ర

య్యెడలక్క యిల్లువె ల్వడఁగఁ గంటి

|| || || || || || || || || || || || || || || ||

సల ర . న గల

ఇందు మొదటిభాగమున నగము, సలము, భగణము, రగణము అను నాలు గింద్రగణములు గలవు. రెండవభాగమున

సలము, రగణము— అను రెం డింద్రగణములు; నగణము, గలము— అను రెండు సూర్యగణములు గలవు. మొదటిభాగమున మొదటి యక్షరమగు “ఇ” కి మూడవగణము మొదటి యక్షరమగు “యి” కి యతి చెల్లినది. రెండవభాగమున రెండవ యక్షరమైన “ఉ” కు యతిస్థానమునకు రెండవ యక్షరమయిన “ఉ” తో ప్రాసయతి చెల్లినది.

ద్వి ప ద

ద్విపదకు రెండు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను మూ డింద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము నుండును. యతి మూడవగణము మొదటియక్షరముపై నుండును. ప్రాసనియమము కలదు— కాన ప్రాసయతి చెల్లదు. రెండుపాదముల కంటె ఎక్కువగా నున్నచో “ద్విపదమాలిక” యందురు. అదే రెండుపాదములకంటె ఎక్కువగానుండి ప్రాసనియమము పాటింపనిచో “మంజరి” అందురు. మంజరికి ప్రాసయతి చెల్లును. ఉదా:—

“శ్రీ కామినీనాథ జితదైత్యనాథ

లోకరక్షణకృత్య లోకై కనిత్య”

మొదటిపాదమున తగణము, తగణము, సలము— అను మూడు ఇంద్రగణములు; గలము అను ఒక సూర్యగణమును గలవు. మూడవగణము మొదటియక్షరమైన “జి” తో పాదమున

మొదటియక్షరమైన “శ్రీ”కి యతి చెల్లును. దీర్ఘపూర్వక
మైన “క” వర్ణము ప్రాస. ద్విపద రెండుపాదములు కలిసి
“తరువోజ” ఒకపాద మగును. అపుడు పాదమున మొదటి
యక్షరమునకు మూడవగణము, ఐదవగణము, ఏడవగణము
మొదటి యక్షరములపై యతి చెల్లును.

ము త్యా ల స ర ము

ముత్యాలసరమునకు నాలుగు పాదము లుండును.
మొదటి మూడు పాదములందు పదునాలుగేసి మాత్రలుండును.
నాలుగవపాదమున తొమ్మిది కాని పదునొకండు కాని మాత్ర
లుండును. ఒకటి రెండు పాదములకు, మూడు నాలుగు పాద
ములకు వేర్వేరుగా యతిని గాని ప్రాసను గాని పాటింతురు.
నాలుగవగణము చివర మకారద్విత్వము వచ్చినయెడల ఒక
లఘువు తగ్గుటయును కలదు. ఉదా :-

“కావిముసు గల్లాడ వేకువ

కాంత దివసాంగణము చేరెను

గాలిలో వనపాళిలో సుమ

గంధ మలమిఠొనెన్.”

గురువునకు రెండు మాత్రలు; లఘువునకు ఒక మాత్ర. అట్లు
గణింపగా మొదటి మూడుపాదములందు పదునాలుగేసి
మాత్రలు గలవు. మొదటిపాదము మొదటి యక్షరము “కా”

ఇప్పుడు ఈ ఉత్పలమాలాపాదమునందలి గణము లివి-భ, ర, స, భ, భ, ర, యను గణములు నొక వగణము (౧౦) ను ఉండును. ప్రతి పాదమున నిట్లే క్రమముగా నుండును. యతి మొదటి యక్షరమునకు పదవ యక్షరమునకు చెల్లును.

మ త్రే భ ము

ఇందు స, భ, ర, స, మ, య- అను గణములు నొక వగణము (౧౦) ను ఉండును. పదునాల్గవ యక్షరముపై యతి చెల్లును. ప్రాసనియమము కలదు. ప్రాసయతి చెల్లదు.

“వినువీ థిం బఱ తెంచి నేలఁబడ నా వేగంబు నున్ నిల్పనో”

|| ౦ ౦ || ౦ | ౦ | || ౦ ౦ ౦ | ౦ ౦ | ౦

ఇందు స, భ, ర, స, మ, య, వ- అను గణము లున్నవి. మొదటి యక్షరమగు “వి”కి పదునాల్గవ యక్షరమగు “వే”తో యతి చెల్లినది.

పై పాదమునందలి మొదటి రెండు లఘువులను ఒక గురువుగా మార్చిన, అది శార్దూల పద్యపాద మగును.

“విన్వీధిం బఱతెంచి నేలఁ బడ నా వేగంబు నున్ నిల్పనో”

౦ ౦ ౦ || ౦ | ౦ | || ౦ ౦ ౦ | ౦ ౦ | ౦

ఇప్పుడు శార్దూల పద్యపాదమున మ, స, జ, స, త, త- అను గణములును- ఒక గురువును ఉన్నవి. ప్రతిపాదమునను ఇట్లే క్రమముగా నుండును. యతి మొదటి యక్షరమునకును, పదు మూడవ యక్షరమునకును చెల్లును.

అ లంకా ర ము లు

కావ్యసరస్వతికి అలంకారములు అలంకారముల వంటివి. అలంకారములు అవయవములయందుండి శోభ నొసగుచు అవయవికి ఉపస్కారకము లగును. ఈ అలంకారములు శబ్దార్థములను ఆశ్రయించుకొని యుండును. శబ్దములను ఆశ్రయించుకొన్నవి శబ్దాలంకారములు; అర్థములను ఆశ్రయించుకొన్నవి అర్థాలంకారములు. శబ్దార్థముల రెంటిని ఆశ్రయించుకొన్నవి ఉభయాలంకారములు.

ఇప్పుడు అర్థాలంకారము లయిన ఉపమ, రూపకము, ఉత్పేక్ష, అతిశయోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, స్వభావోక్తి అనువానిని గూర్చి తెలిసికొందము.

౧. ఉపమ:- ఒక వస్తువునకు మఱొక వస్తువుతో సాదృశ్యమును సుందరముగా చెప్పిన ఉపమాలంకారము అగును.

ఇందు ఉపమేయము, ఉపమానము, సమానధర్మము, ఉపమావాచకము- అను నాలుగు గంశము లుండును.

ఉపమేయము-ప్రస్తుతమగు విషయము.

ఉపమానము-అప్రస్తుతము.

సమానధర్మము- ఉపమానోపమేయములకు గల సామ్యము.

ఉపమావాచకము- సామ్యమును దెల్పు శబ్దము.

“నీ ముఖము కాంతిచేత చంద్రబింబము వలె నున్నది.”

పై వాక్యమున ముఖము-ఉపమేయము; చంద్రబింబము-ఉపమానము; కాంతి-సమానధర్మము; వలె-ఉపమావాచకము.

౨. రూపకము :- ఉపమానమును ఉపమేయమునందు ఆరోపించిన రూపకాలంకారము అగును.

ఉపమేయమును విషయము అనియు, ఉపమానమును విషయి అనియు అందురు.

“నీ ముఖచంద్రుఁడు కాంతితోఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు.”

పై వాక్యమున ముఖచంద్రుఁడు అనుదానియందు ముఖము విషయము; చంద్రుడు విషయి. చంద్రారోపమువలన ముఖము నకు ఉపరంజనము కలుగుచున్నది. ప్రకృతమునందు ఆరోపింపబడు అప్రకృతము ప్రకృతమునకు రూపసంపాదకమై ఉపరంజనము చేయుచున్నది

౩. ఉత్పేక్ష :- ఉత్పేక్ష యనగా ఊహ యని యర్థము. కవి ఊహను తెల్పునది ఉత్పేక్షాలంకారము. ఉపమాన ధర్మములు ఉపమేయమునం దుండుటకు వీలయినప్పుడు అట్టి ధర్మముల ననుసరించి ఉపమేయమును ఉపమానముగ నూహించిన ఉత్పేక్షాలంకార మగును. అది హేతువస్తుఫలములను బట్టి మూడు విధములు.

“నీ ముఖశోభకై చంద్రుఁడు పద్మములతోఁ బోరాడు చున్నాఁడు.”

చంద్రునకుఁ బద్మములకుఁ బోరాటము స్వాభావికము. కవి తన ఊహవలన దాని కొక ఫలమును గల్పించుచున్నాఁడు.

ఫలము కానిదానిని ఫలముగా చెప్పటవలన ఇది ఫలో
త్రేక్ష.

ఇచట ముఖము ఉపమేయము; చంద్రుడు ఉపమానము.

ఇట్లే కానిదానిని ఒక వస్తువుగా చెప్పట వస్తూత్రేక్ష.
హేతువు కానిదానిని హేతువుగా చెప్పట హేతూత్రేక్ష.
సాధారణముగా “తలంతును, భావింతును, అనఁగా” మున్నగు
పదములు ప్రయుక్తము లగును. ఇట్టి పదములవలన ఉపమాన
వస్తువునకు సత్యత్వము సమర్థితమై, అధ్యవసాయము సాధ్య
మైనప్పుడు ఉత్రేక్ష యగును.

౪. అతిశయోక్తి:- అధ్యవసాయమునకు ప్రాధాన్యమున్న
చో అతిశయోక్తి యగును. ఉపమానమును ఉపమేయమును
జెప్పవలసియుండగా, ఒక్క ఉపమానమునే చెప్పి ఉపమానోప
మేయములకు అభేదమును గల్పించుట అధ్యవసాయము.
ఉత్రేక్షయందు అధ్యవసాయము సాధ్యము. అతిశయోక్తి
యందు సిద్ధము.

“నల్లగలువల జంటనుండి వాడి బాణములు వెలువడు
చున్నవి.”

నల్లగలువలు - ఉపమానము; కన్నులు - ఉపమేయము.
ఉపమేయమును చెప్పకుండ ఉపమానమునుమాత్రమే చెప్పి,
ఉపమానోపమేయములకు అభేదమును సాధించినాడు కవి.

కవి ప్రౌఢోక్తికూడ అతిశయోక్తి యగును. ప్రౌఢోక్తి
అనగా లోకసిద్ధమగు వస్తువును అతిక్రమించి చెప్పట.

“సౌధాగ్రమున చంద్రమండలము భాసించుచున్నది.”
సౌధాగ్రమునకు చంద్రమండలమునకు సంబంధములేదు. ఉన్న
దని లోకాతీతముగా చెప్పటవలన అతిశయోక్తియగుచున్నది.

౫. అర్థాంతరన్యాసము - సామాన్యమును విశేషముచే
గాని, విశేషమును సామాన్యముచేగాని సమర్థించిన అర్థాంతర
న్యాసాలంకార మగును.

“ఆంజనేయుఁ డబ్బిని లంఘించెను. మహాత్ములకు
దుష్కరము లేదు కదా!”

ఆంజనేయు డబ్బిని లంఘించె నను విషయము విశేషము.
మహాత్ములకు దుష్కరములేకుండుట సామాన్యము. ఇచట
సామాన్యవిషయముచే విశేషవిషయము సమర్థింపబడినది.

౬. స్వభావోక్తి :- జాతిగుణ క్రియా ద్రవ్యములను
స్వభావసిద్ధముగా, సుందరముగా వర్ణించిన స్వభావోక్తి
యగును.

“కృష్ణసారము మెడత్రిప్పి మనోహరముగా మాటి
మాటికి రథమువంకఁ జూచుచు, బాణపతనభీతివలన ముందటి
శరీరమును ముడుచుకొనుచు, నర్ధావలీధములయిన దర్భ
లాయాసముచేత నోటినుండి మార్గమువెంబడి జాటుచుండ,
భూమిపైఁ గాళ్ళు నిలుపక పెద్ద పెద్ద దాటులతో నెక్కువగా
మింట నెగురుచున్నది.”

పై వాక్యమున భయపడిన కృష్ణమృగముయొక్క
చేపాదికము స్వభావసుందరముగా వర్ణింపబడిది.

సంస్కృత సందులు

సంధిపరిచ్ఛేదమున రెండు తెలుగు పదములకు నడుమ జరిగిన సంధికార్యములను చూచితిమి. రెండు సంస్కృత పదములకు నడుమ జరుగు సంధికార్యములను గ్రహించుటకు సంస్కృత వ్యాకరణమే ఆధారము. అందలి కొన్నివిధుల నిక్కడ నిరూపింతుము.

౧. స వ ర్ణ దీ ర్ఘ స ం ధి

అ ఇ ఉ ఋ వర్ణంబులకు సవర్ణంబులు పరంబు లగునపుడు దీర్ఘం బేకాదేశం బగు.

ధర్మ	+	అర్జునులు	=	ధర్మార్జునులు
మహా	+	అనురాగము	=	మహానురాగము
దుఃఖ	+	ఆవహము	=	దుఃఖావహము
మహా	+	ఆహవము	=	మహాహవము
ముని	+	ఇంద్రుడు	=	మునీంద్రుడు
ధరణీ	+	ఈశులు	=	ధరణీశులు
గురు	+	ఉపదేశము	=	గురుపదేశము
పితృ	+	ఋణము	=	పితృణము

వివరణ:- అ ఇ ఉ ఋ లకు అ ఇ ఉ ఋ లు సవర్ణములు. హ్రస్వము కాని దీర్ఘము కాని యైన అ ఇ ఉ ఋ అను నక్షరములకు హ్రస్వము కాని దీర్ఘము కాని యైన అ ఇ ఉ ఋ

అను అక్షరములు పరము అగునప్పుడు రెండింటికి బదులుగా నొక దీర్ఘాక్షరము వచ్చును.

ధర్మాక్షునులు - ఇచ్చట అత్తునకు అత్తు పరమైనది. ఆదేశముగా అకారదీర్ఘము వచ్చినది. ధర్మ అను శబ్దమునకు చివరనున్న అత్తునకు, అర్జున శబ్దమునకు మొదటనున్న అత్తునకు బదులుగా ఒకే “ఆ” అను వక్షరము వచ్చినది. అందు వల్ల నే నూత్రమున ఏకాదేశమనుట.

మహానురాగము-అచ్చట ఆత్తునకు అత్తు పరమైనది.
ఇట్లే తక్కినవి గ్రహింపుము

౨. గు ణ స ం ధి

అ కారమునకు ఇ ఉ ఋ వర్ణంబులు పరంబు అగునప్పుడు ఏ ఓ అర్లు వరుసగా ఏకాదేశంబు అగు.

అమర + ఇంద్రుడు = అమరేంద్రుడు

సుర + ఈశ్వరుడు = సురేశ్వరుడు

పరమ + ఉపకారి = పరమోపకారి

గంగా + ఉదకము = గంగోదకము

వసంత + ఋతువు = వసంతర్తువు

శాంతా + ఋష్యశృంగులు = శాంతర్ష్యశృంగులు.

వివరణ :- గుణము అనగా ఇ ఉ ఋ వర్ణములు అ కారముతో కలిసి ఏ ఓ అర్లు అగుట.

అ ఆ లకు ఇ ఈలు పరమగునపుడు ఏ;

ఉ ఊలు పరమగునపుడు ఓ;

ఋ ఋాలు పరమగునపుడు అర్;

అనునవి ఏకాదేశముగా నగునని యర్థము.

అమరేంద్రుడు- ఇచ్చట అత్తునకు ఇత్తు పరమైనది.
రెండింటి స్థానమున ఏ ఆదేశమైనది.

అట్లే తక్కినవి గ్రహింపుము.

3. వృద్ధి సంధి

ఏ ఐలు ఓ ఔలు పరంబు లగునపుడు అకారంబు నకు వరుసగా ఐ ఔలు ఏకాదేశంబగు.

వన + ఓకసము = వనోకసము

మహా + ఔద్ధత్యము = మహా౞ద్ధత్యము

లోక + ఏకబలుడు = లోకైకబలుడు

సమాజ + ఐక్యము = సమాజైక్యము

వివరణ :- వృద్ధి యనగా అకారముతో కలిసి ఏ ఐలు ఐ అగుట; ఓ ఔలు ఔ అగుట.

అ ఆ లకు ఏ కాని ఐ కాని పరమైన ఐ

ఓ కాని ఔ కాని పరమైన ఔ-

అనునవి ఏకాదేశముగా నగునని యర్థము.

వనాకసము-ఇచ్చట అత్తునకు ఓ పరమైనది. రెండింటికి బదులుగా ఔ ఆదేశమైనది.

మహా+ఔద్ధత్యము- ఇచ్చట అత్తునకు ఔ పరమైనది.
 రెండింటి స్థానమున ఔ ఆదేశమైనది.
 ఇట్లే తక్కినవి గ్రహింపుము.

౪. య ణా దేశ సంధి

ఇ డ ఋ ఌ వర్ణంబులకు తద్భిన్నస్వరంబులు పరంబు లగునపుడు వరుసగా య వ ర ల వర్ణంబు లాదేశంబు లగు.

ప్రతి	+	ఆగమనము	=	ప్రత్యాగమనము
గురు	+	ఆదేశము	=	గుర్వాదేశము
పితృ	+	ఆజ్ఞ	=	పితృజ్ఞ
ఐ	+	ఆకారము	=	లాకారము

వివరణ :- యణ్ణులు ఆదేశముగా వచ్చుట యణాదేశము. హయవరట్, లణ్ అను మాహేశ్వరసూత్రములందు ప్రత్యాహార ప్రక్రియనుబట్టి “యణ్” అనగా “య వ ర ల” అను నాలుగు వర్ణములును అర్థమగును. హ్రస్వదీర్ఘము లయిన ఇ డ ఋ ఌ వర్ణములకు వానికి భిన్నము లయిన అచ్చులు పరమందుండగా క్రమముగా య, వ, ర, ల అను హల్లులు ఆదేశమగును. ఇ డ ఋ వర్ణములకు అవేవర్ణములు పర

మగుట సవర్ణదీర్ఘసంధి. యణాదేశము సవర్ణదీర్ఘమునకు విరుద్ధమైనది.

ఇ ఈ లకు ఇ ఈలు తప్ప మరే అచ్చులు పరమైనను “య్” ఆదేశముగా నగును.

ఉ ఊ లకు ఉ ఊలు తప్ప మరే అచ్చులు పరమైనను “వ్” ఋ ఌ లకు ఋ ఌలు తప్ప మరే అచ్చులు పరమైనను “ర్”

ౠ ౡ లకు ౠ ౡలు తప్ప మరే అచ్చులు పరమైనను “ల్” ఆదేశముగా నగునని యర్థము.

ప్రత్యాగమనము - ప్రతి + ఆగమనము

ఇత్తునకు తద్భిన్నమైన “ఆ” పరమైనది. “య్” ఆదేశమైనది.

ప్రత్ + య్ + ఆగమనము

యకారమునకు ఆకారమునకు సన్నికర్షవలన “యా” ఐనది. ప్రత్యాగమనము అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే తక్కినవి గ్రహింపుము.

సంజ్ఞల వివరణము

౧. ఉపధ : ఉపధయనఁగాఁ దుదివర్ణమునకుముందు వర్ణము, రోచి అను పదమునఁదు చివరివర్ణము “ఇ”. దానికి ముందరివర్ణము “చ” కారము. అందువలన “చ్” అను నది ఉపధ యనబడును.

౨. తద్ధర్మార్థకము : క్రియయొక్కధర్మమును బోధించు రూపము. వచ్చునుఅనునది “వచ్చు” అను క్రియాధాతువు యొక్క ధర్మమునే బోధించును. ప్రత్యేకముగా ఏ కాలమును నిర్దేశింపదు.

౩. శత్రర్థకము : వర్తమానకాలమును బోధించు అసమాపక క్రియారూపము. వచ్చుచున్—అను రూపమున “చు” అను ప్రత్యయము వర్తమానార్థమును బోధించుచున్నది.

౪. తుమర్థకము : సంస్కృతమున గంతుమ్, భోక్తుమ్ మున్నగు రూపములందున్న ప్రత్యయము “తుమ్”. దీనికి “కొరకు” అని అర్థము. తెలుగున “కొరకు” అను నర్థమును బోధించు రూపములను తుమర్థకము లందురు. కొట్టన్—కొట్టఁగన్, కొట్టుటకొరకు అని యర్థము.

౫. ఆనంతర్యార్థకము : అనంతరమునందు జరిగిన పనిని బోధించు రూపము. కొట్టుడున్ అనగా కొట్టిన తరువాత అని యర్థము.

౬. చేదర్థకము : సంస్కృతమున “అయినచో” అను నర్థమున “చేత్” అని ఉపయోగింతురు. కొట్టినన్ అనగా కొట్టినట్లయినచో అని యర్థము. కావున చేదర్థకము.

౭. వికల్పము : ఒకమా రగుట ఒకమారు కాకుండుట వికల్పము అనబడును. అడఁకువ అను పదమున అర్థానుస్వారమునకు పూర్ణబిందువు వికల్పముగా నగును. అయినచో అడఁకువ అను రూపము, కాకున్న అడఁకువ అనురూపము.

౮. బహుళము : బహుళమనగా అనేకవిధములుగా నని యర్థము. కాని వ్యాకర్తలు ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి, విభాష, అన్యత్వము అని నాలుగువిధములుగా చెప్పిరి. ప్రవృత్తియనగా నిత్యముగా వచ్చుట; అప్రవృత్తియనగా నిత్యముగా రాకుండుట; విభాష యనగా వచ్చుటయు రాకుండుటయు రెండును అగుట; అన్యత్వము అనగా మరొక సూత్రము వర్తించుట వలన వేరు విధముగా అగుట. [ఉదాహరణమునకు గసడద వాదేశ విషయము చూడుము.]

౯. సంధి : పూర్వ పరస్వరంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశంబగుట సంధియనంబడు. రాముఁడు + ఆతఁడు. పూర్వార్థచ్చ

ఉత్తు. పరమందున్న అచ్చు అత్తు. ఈ రెండింటి స్థానమున పరమందున్న అచ్చు వచ్చినది. రాముఁ డతఁడు. అని యైనది.

౧౦. ఆగమము : ఆగమం బనగా వర్ణాధిక్యంబు. “మిత్ర వదాగమః” ఉన్నవర్ణము లుండగా అదనముగా వచ్చి చేరునది మా + ఇల్లు - అనుచోట సంధి లేనందువలన యడా గమము. మా + య్ + ఇల్లు = మాయిల్లు అయినది.

౧౧. ఆదేశము : ఉన్న వర్ణమును దొలగించి తత్థానమున వచ్చునది. “శత్రువ దాదేశః” కుఱు + ఉసురు - అకారమునకు ద్విరుక్తకారము ఆదేశము కాగా కుట్టు + ఉసురు - కుట్టుసురు అయినది. “ఱ” వర్ణమును తొలగించి తత్ స్థానమున “ట్ట” నిలిచినది.

✓౧౨. క్షార్థకము : సంస్కృతమున గత్వా, పీత్వా మున్నగు క్రియారూపములందలి ప్రత్యయము “త్వా”. వెళ్ళి, త్రాగి అని పై రూపముల కర్థములు. తెలుగున ఆ యర్థమున నున్న వానిని క్షార్థకము లని యందురు. ఇది భూతకాలికా సమాపక క్రియారూపము

౧౩. ఆప్రేడితము : ద్విరుక్తముయొక్క పరరూప మాప్రేడిత మనంబడు. ఒకేమాటను రెండుమారు లుచ్చరించిన రెండవమా రుచ్చరించిన దాని నాప్రేడిత మందురు.

ఔర + ఔర - రెండవది ఆప్రేడితము.

౧౪. అపదము: పదము కానిది అని యర్థము. ప్రకృతి ప్రత్యయముల కలయికవలన ఏర్పడి అర్థము కలిగియుండునది పదము. దానికి భిన్నమైనది అపదము. అవ, ఎఁడు మున్నగునవి ఉదాహరణలు.

౧౫. సంశ్లేషము : సంశ్లేషంబనగా మీది హల్లులతోఁ గూడికొనుట. పూచెను + గలువలు—ద్రుతమునకు సంశ్లేషము కాగా పూచెన్గలువలు - అని యగును.

౧౬ స్వత్వము : స్వత్వం బనగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతి భావము. ప్రకృతిభావ మనగా స్వాభావిక మగు రూప మని యర్థము. స్వత్వము గలుగగా 'పూచెను గలువలు' అను రూప మేర్పడును.

అపదముల సంఖ్య
అపదముల సంఖ్య
అపదముల సంఖ్య
అపదముల సంఖ్య
అపదముల సంఖ్య

మహానగర పంచాయితీ పునర్వ్యవస్థీకరణ పరిశీలనావట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA123B187
పుస్తకం పేరు	బా ల వ్యా క రణ ము
తారీఖు	29/10/24
ముందు అర్హత	NO
వెనుక అర్హత	NO
మొత్తం పేజీలు	141
పెద్ద సైజు పేజీలు	
భాగ పేజీలు	34
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	NO
పేజీలు విడదీసినది	Tharun
స్కాన్ చేసినది	Hasan
పరీక్ష చేసినది	DAVEED
పేజీలు పరిశీలించినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	Good